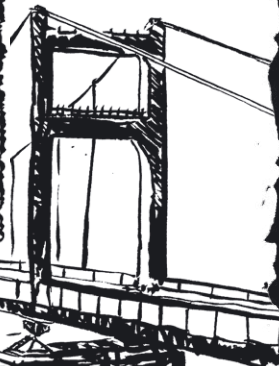

Helsinki odbor za
ljudska prava u
Srbiji

PROŠLOST VREDNA PAMĆENJA

tekst: dr ALEKSANDAR R. MILETIĆ
dr SRDAN MILOŠEVIĆ
ilustracije: DARINKA POP-MITIĆ

SRPSKA VOJSKA U KRATOVU
1918

★ TITO

bratstvo i jedinstvo

Helsinški odbor
za ljudska prava
u Srbiji

1

edicija
Obrazovanje

PROŠLOST VREDNA PAMĆENJA

tekst: **dr ALEKSANDAR R. MILETIĆ**
dr SRĐAN MILOŠEVIĆ

ilustracije: **DARINKA POP-MITIĆ**

Beograd, 2021

PROŠLOST VREDNA PAMĆENJA

Biblioteka Obrazovanje, br. 1

Izdavač: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Za izdavača: Sonja Biserko

Beograd, 2021.

Autori teksta: dr Aleksandar R. Miletić, dr Srđan Milošević

Autorka ilustracija: Darinka Pop-Mitić

Slog: Ivan Hrašovec

Štampa: MM Graf Tim, Beograd

Tiraž: 200 primeraka

Ova ilustrovana publikacija izrađena je u okviru projekta "Da nam raznolikost bude realnost: do inkluzivnog društva kroz obrazovanje i kulturu" koji sprovodi Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Publikacija je finansirana sredstvima Evropske unije i kofinansirana od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog. Za njenu sadržinu isključivo je odgovoran Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, i ta sadržina nužno ne izražava stavove Evropske unije i Vlade Republike Srbije.

**#EU
ZA TEBE**

CIP запис је доступан у електронском каталогу Народне библиотеке Србије

ISBN 978-86-7208-219-7

COBISS.SR-ID 48396553

Sadržaj

Čik pogodi ko sam	7
KNEŽEVINA I KRALJEVINA SRBIJA (1804-1912)	9
GRAĐANSKA EMANCIPACIJA JEVREJA	21
SRPSKO ALBANSKE BESE	35
Dodatak ilustracija: Albansko-srpske bese	43
BALKANSKI RATOVI I PRVI SVETSKI RAT	53
USTAV ZA STARU SRBIJU	59
KRALJEVINA SHS, JUGOSLAVIJA (1918-1941)	79
DRUGI SVETSKI RAT	89
Dodatak ilustracija: strip Arapova dolina	105
SOCIJALISTIČKA JUGOSLAVIJA	117

Čik pogodi ko sam

*Kad počne da čita i broji do osam,
kad sam sebe pita: Čik pogodi ko sam?
Kako neko seje onako i žanje,
i ja sada imam i znanje i zvanje.*

odlomak iz songa Duška Radovića (muzika: Laboratorija zvuka),
uvodna špica za istoimenu obrazovnu emisiju iz vremena SFRJ

Na ilustraciju gledam kao istraživački, pomalo detektivski i ono što je najvažnije, obrazovni zadatak. Ovaj projekat je i kod mene dok sam radila na njemu doneo bitan element usavršavanja - učenjem. Tako je didaktičnost ovog projekta postala dvosmerna. Ja sam, kako bih napravila ilustracije kao pomagala za razumevanje teksta, morala da učim razgovarajući s autorima, studiranjem materijala, analizom teme, ili razmišljanjem o tome kako spojiti tekst i sliku u jednu saznavnu celinu.

Tako sam, između ostalog, naučila da se polje kojim se bavim, savremene umetničke prakse, u suštini nimalo ne razlikuje od bilo kog napora pri materijalizaciji jedne ideje, jer za dobar rezultat potrebno je istraživati, razgovarati i analizirati.

Kada se slike pojave u udžbeniku one postaju didaktičko sredstvo. Bez obzira na profil naučnog teksta one nas vode kroz materijal. Bilo da je u pitanju prozaičan i informativan dodatak tekstu, ili komplikovanija ponuđena asocijacija, ilustracije nam pomažu da i sami sklapamo svoj narativ i aktivno učimo.

Neki put su ilustracije tu sa nama na kraju puta da podelimo zbrkane misli i uzbuđenje zbog onog što je pročitano.

Detinjstvo smo počeli sa slikovnicama koje smo bojili, doctavali, dopunjavali kako bi lakše ušli u svet obrazovanja. Danas imamo knjige koje nas usmeravaju da crtamo, dopunjavamo, pišemo na marginama i da vidimo da zadata tema ima veliki izbor mogućih odgovora.

Volela bih da mislim kako će ovaj poduhvat imati barem deo ovih osobina, da proces učenja koji zapravo u nauci i umetnosti nikada ne prestaje bude dobra početna tačka za neke druga buduća istraživanja, kako prošlosti tako i budućnosti.

Darinka Pop-Mitić

KNEŽEVINA I KRALJEVINA
SRBIJA 1804 - 1912

Novovekovna Srbija je nastala iz Prvog (1804-1813) i Drugog (1815-1817) srpskog ustanka koje je obespravljeno hrišćansko stanovništvo (raja) podiglo protiv turske vlasti u Beogradskom pašaluku. Najpre su ustaničke akcije, predvođene Karadžorđem bile usmerene protiv bezakonja, nasilja i svireposti janičara, koji su formalno bili odmetnici od centralne vlasti.

Od 1805, međutim, ustaničke akcije prerasle su u rat za oslobođenje od turske vlasti, a ustanička država se počela formirati na prostoru Šumadije, Mačve i Pomoravlja. U etničkom smislu, država je bila gotovo kompaktna sa izuzetkom muslimana koji su živeli u gradovima i koji su tokom 1807. bili izloženi sistematskoj kampanji istrebljivanja, porobljavanja i pokrštavanja koje su sprovodili ustanici.

Svirepost i prestupi prema civilnom stanovništvu obeležili su postupke i jedne i druge strane, ali nakon pogroma muslimana 1807, srpskoj strani je ostajalo sve manje mogućnosti za sporazumno rešavanje konflikta sa Osmanskom carevinom. Kad su Turci ustanak savladali 1813. godine gotovo sve ustaničke vođe prešle su preko Save i Dunava i utočište pronašli na teritoriji Habzburške carevine. Povratak turske vlasti u Srbiji obeležile su odmazde, represalije i neobuzdano nasilje nad domaćim stanovništvom.

Miloš Obrenović, jedan od retkih ustaničkih vođa koji su ostali u Srbiji, podigao je 1815. novi ustanak protiv Turaka. Tokom trajanja ustanka, odnos prema turskom i muslimanskom civilnom stanovništvu bio je mnogo obazriviji u odnosu na onaj praktikovan pod Karađorđem. Zabeleženo je da je posle pobeđe u bici na Ljubiću 1815, Miloš izvlačio iz ruku ustanika ranjene Turke, kao i žene i decu i stavljao ih pod svoju zaštitu. Ranjenici su stavljeni na nosila i pružana im je pomoć, žene i deca su pod naoružanom pratnjom poslata u Užice koje se nalazilo u turskim rukama. Na sličan način Miloš se odnosio i prema zarobljenim turskim velikodostojnicima, što je stvaralo osnov za pregovore kojima su konačno postavljene osnove autonomnog statusa srpskog naroda u okviru Pašaluka. Hatišerifom iz 1830, bilo je propisano da, izuzev u nekoliko gradova, muslimani ne mogu živeti u Srbiji.

POSLE BITKE NA LJUBIĆU
1815 GODINE, MILOŠ OBRENOVIĆ
IZVLAČI RANJENE TURKE I
SPASAVA ŽENE I DECU.

Jedna značajnija enklava muslimanskog stanovništva ostala je u beogradskoj varoši na obali Dunava (današnji Dorćol). Stanovništvo srpskog dela varoši koja je počinjala na Terazijama i čije jezgro je bilo na savskoj obali (Savamala) bilo je povezano poslovnim vezama i svakodnevicom života sa turskom varoši, gde je veliki broj Srba živeo u turskim kućama pod kirijom. Ovaj izuzetni primer koegzistencije ljudi koji su pripadali različitim upravnim sistemima, konfesijama i narodima predstavljao je svojevrsni kuriozitet u evropskim razmerama. Višedecenijsko trajanje ovog modela suživota prekinuto je 1862, kada je povodom jednog incidenta na Čukur česmi došlo do pravog lokalnog rata između Srba i Turaka (muslimana) u Beogradu. Kneževina Srbija počela je tada diplomatsku kampanju koja je za ishod imala iseljavanje muslimanskog stanovništva i turskih vojnih garnizona iz Srbije tokom 1867. godine. Ako se izuzme prisustvo vlaške manjine u istočnoj Srbiji koja je bila izložena asimilaciji, i malog broja Cincara i Jevreja, kneževina Srbija je posle 1867. bila etnički gotovo potpuno srpska.

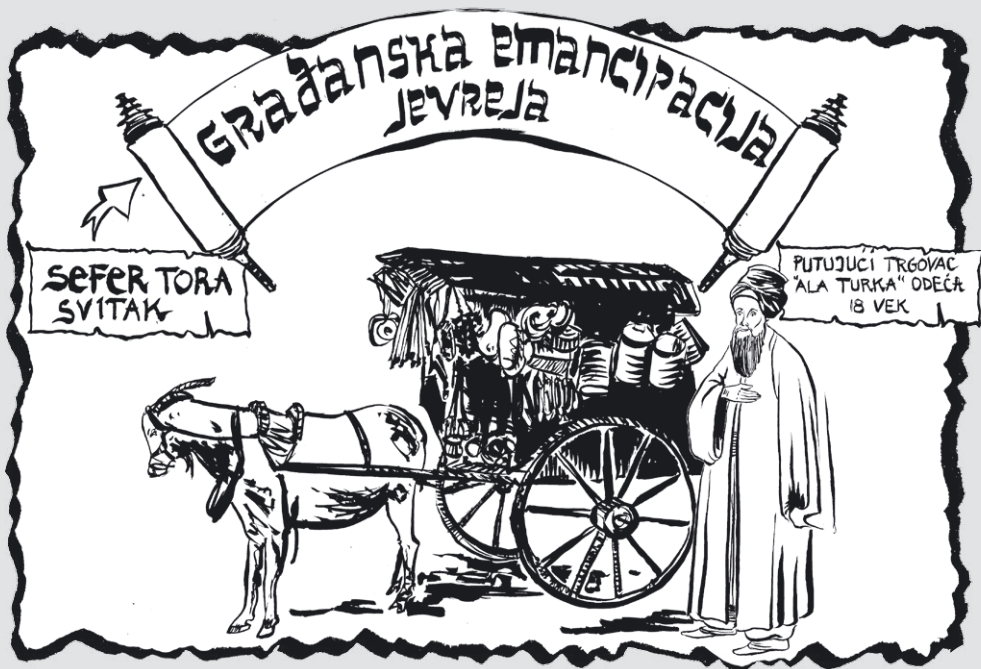

Prisajedinjenje četiri nova okruga posle srpsko-turskih ratova 1876-1878. dovelo je ponovo, bar na kratko, značajan broj muslimana pod vlast srpske države.

Albanci su, naime predstavljali većinu u topličkom okrugu i otuda su, delom svojevolljno a delom pod pritiskom srpske vojske bili iseljeni. Albanci iz Toplice iseljavaju se na prostor Kosova, gde se zbog njihovog doseljavanja dodatno kvare odnosi između dve etničke zajednice. Jedna od posledica iseljavanja Albanaca iz Toplice bilo je i obrazovanje Prizrenske lige, političke organizacije koja je počela da zastupa interese albanskog naroda. Posle proterivanja Albanaca iz Toplice novovekovna srpska država bila je i u ovim novim granicama ponovo etnički homogenizovana. Odlukama Berlinskog kongresa pripadnici malobrojne zajednice Jevreja u Srbiji dobili su puno pravo građanstva. Sve do 1912. godine, Kneževina, a od 1882. Kraljevina Srbija je bila kompaktna i u etničkom smislu se nije suočavala sa nekim izazovima.

Problem građanske, pravne i političke emancipacije Jevreja u evropskim društvima XIX stoleća, jedan je od najznačajnijih procesa moderne evropske istorije. Ideje slobode, bratstva i jednakosti koje je proklamovala Francuska revolucija, potiskivale su postepeno feudalni sistem vrednosti u kome evropski Jevreji nisu imali građanska i politička prava po sebi, već samo u onim slučajevima u kojima im je to bilo izričito priznato. Sekularizacija evropskih država i postepeno konstituisanje principa jednakosti građana u pravima i obavezama, morala je dovesti do ukidanja i onih diskriminatorских propisa koji su bili primenjivani prema jevrejskom stanovništvu. Kao jedan od ostataka feudalnog sistema vrednosti u Evropi XIX veka bili su pravni propisi koji su ograničavali slobodu kretanja, nastanjivanja i zanimanja Jevreja; tačnije, umesto univerzalnog prava oni su u tim oblastima imali samo ona prava koja su im pojedinačno bivala odobrena. U domenu građanskih prava, na taj način je Jevrejima bilo priznato pravo boravka, stanovanja i sticanja nepokretnosti samo unutar tačno određenih granica gde su živeli, s druge strane, bio im je onemogućen pristup zanatlijskim esnafima kao i velikom broju profesija.

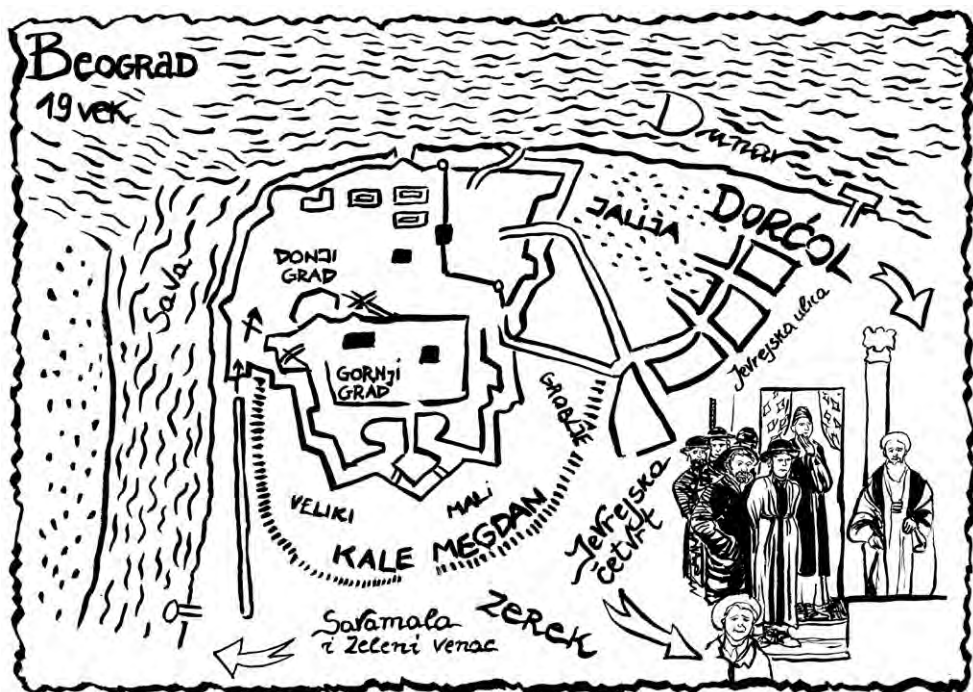
U oblasti političkih prava, Jevrejima je na različite načine uskraćivano biračko pravo i pravo da budu birani na funkcije vlasti. Osim suštinske i systemske diskriminacije kojom su čitave oblasti imovinskih, građanskih, političkih i ljudskih prava bile uskraćene jevrejskoj populaciji, odnos većinskog naroda i vladajućih staleža prema Jevrejima ispoljavao se i u nekim ponižavajućim pravnim institutima koji su iz feudalne Evrope opstali i u XIX-vekovnoj Evropi. Takva je recimo bila praksa plaćanja carine na robu, ali i na ličnost (Letbzoll) jevrejskih putujućih trgovaca u Nemačkoj, prilikom prelaska brojnih granica između nemačkih država. Carina se uobičajeno plaćala na robu, ili na pojedinačna grla stoke, a ne na ličnost, pa je na ovaj način efektivno plaćanje ove carine, simbolički degradilo ljudsko dostojanstvo i građanski status Jevreja. Degradirajuće su bile i sudske odredbe koje su prilikom uzimanja svedočanstava Jevrejima propisivali ponižavajuće obrede polaganja zakletve i njenog sadržaja (More Judaico). Jevrejima se, navodno, nije moglo verovati pod istim uslovima i na isti način kao drugim svedocima, zbog čega su sadržaj i forma zakletve bili mnogo opširniji i komplikovaniji, od one koja je bila predviđena za hrišćane. Zakletva je, umesto dostojanstvene svečane izjave sadržala opširne formule samoproklinjanja (u slučaju krivokletstva) i teatralnih elemenata koji su sadržavali navodni, suštinski greh prema Hristu.

S druge strane, u nekim zemljama je nepostojanje posebne zakletve za ispovedajuće Jevreje, služilo kao osnov njihove pravne nejednakosti. U Ujedinjenom Kraljevstvu, emancipacija Jevreja je do 1840, izvedena u gotovo svim aspektima, izuzev prava verujućih Jevreja da postanu poslanici u britanskom parlamentu. Naime, za ulazak u parlament bilo je neophodno da se položi zakletva na Starom i Novom zavetu i da se izgovori tekst zakletve koji je bio eksplicitno hrišćanskog karaktera. Znamenit je slučaj Lajonela Rotšilda koji je pet puta bio biran u parlament u periodu između 1847. i 1857. i svaki put je odbio da položi takvu zakletvu, pa nije mogao preuzeti svoje poslaničke dužnosti. Tek 1858. je promenjen pravilnik rada parlamenta koji mu je omogućio da zakletvu položi na Starom zavetu i sa pokrivenom glavom kao što je običaj među Jevrejima. Tokom prve polovine XIX veka Jevreji su bili potpuno izjednačeni sa drugim građanima u pogledu uživanja političkih i građanskih prava u samo dve evropske zemlje: u Francuskoj (od 1831) i Nizozemskoj (od 1796). Slučaj Nizozemske - Holandije je svojevrstni evropski kuriozitet: naime, da jevrejska zajednica bude tako rano, a pod uticajem francuskih revolucionarnih ideja, izjednačena u pravima sa ostalim građanima. Već 1797, u nizozemski parlament izabrana su prva dva poslanika koji su dolazili iz ove etničko-religijske zajednice. U tom pogledu, Nizozemci su svojom progresivnošću prevazišli i Francusku u kojoj su ideje jednakosti građana i napoleonovski žar u njihovom rasprostranju širom Evrope, morali na neko vreme ustuknuti, tokom tzv. restauracije Burbona. Ipak, od 1831, Jevreji u Francuskoj, uprkos konstantnih antisemitskih raspoloženja u javnosti, dobijaju puno pravo građanstva. U pojedinim nemačkim gradovima i državama, Jevreji dostižu punu emancipaciju tek tokom šezdesetih godina XIX veka. Punu ravnopravnost u nemačkoj državi dostižu tek 1871. U Rusiji, emancipacija je došla tek nakon boljševičke revolucije.

Dakle, diskriminacija Jevreja i njihova nastojanja ka punoj emancipaciji odigrali su se istovremeno širom Evrope i u njenim politički najrazvijenijim društvima. U tom smislu, nije začuđujuće da se određeni elementi ove diskriminacije mogu naći i u propisima koji datiraju iz vremena Kneževine Srbije (1845–1858. i 1860–1878), koja se nalazila na evropskoj periferiji. Antijevrejski propisi pojavili su se u vreme ustavobraniteljskog režima koji se u opšteprihvaćenoj interpretaciji danas doživljava kao politički sistem koji je građanima Srbije doneo osnovne garancije imovinske, lične i pravne sigurnosti. Za vreme ustavobranitelja u zemlji se uvode principi zakonitosti i određeni domen kontrole vlasti, a građani dobijaju sveobuhvatniju sudsku zaštitu. Ne sporeći afirmativne strane njihovog režima zadržaćemo se na svojevrsnom ekonomskom nacionalizmu, koji je bio ustoličen kroz odnos tadašnjeg režima prema Jevrejima. Jevreji su pod ustavobraniteljima imali puna građanska prava samo na teritorijama koje su i dalje bile pod suverenitetom osmanskih vlasti. To se odnosi u prvom redu na beogradsku, ali i na druge varoši (šabačku, recimo) gde su Jevreji mogli da stiču nekretnine, da se trajno nastanjuju i da se u miru bave svojim poslovima. Osmanska carevina je, naime, tanzimatskim reformama 1839. izjednačila sve podanike, uključujući i Jevreje, barem nominalno u pogledu uživanja osnovnih građanskih prava. Paradoksalno, ali u trenutku kada bi napustili te ograničene domene vlasti jedne “azijatske despotije” i stupili na tle “moderne srpske države novog veka”, našli bi se u statusu potpuno obespravljenih građana. U stvari, njima je, nizom akata vlasti u Srbiji, odricano i samo pravo građanstva, što će, izuzimajući kratkotrajni period druge vladavine Miloša Obrenovića (1858–1860), ostati na snazi sve do pune primene odredaba Berlinskog kongresa 1878.

Knez Miloš Obrenović je imao blagonakloni odnos prema jevrejskoj zajednici tokom obe svoje vladavine. Nakon povratka iz progonstva u Srbiju 1858, on je poništio diskriminišuće odredbe ustavobranitelja svojim dekretom br. 4417, od 26. septembra/8. oktobra 1859. i proklamovao jednakost i slobodu svim građanima Srbije. Ovaj dekret koji je izdat u Kragujevcu, u srpskim razmerama ima, tj. trebalo bi da ima, značaj austrijskog Patenta o toleranciji ili francuske Deklaracije o pravima čoveka. On je međutim potpuno nepoznat srpskoj javnosti, verovatno zato što u sebi skriva prećutanu istinu o domaćem antisemitizmu. Posle Miloševe smrti, odredbe ovog dekreta biće postupno ukinute, a sistem nejednakog pravnog statusa Jevreja će nastaviti da traje sve do pune primene odredaba Berlinskog kongresa.

Diskriminacija Jevreja u Srbiji koja je bila zasnovana na odredbama iz ustavobraniteljskog perioda zadržala se, dakle, i nakon odlaska "Turaka", tj. muslimana iz srpskih gradova 1867. godine, kada više ni po kom osnovu nisu mogli da budu smatrani za strani element. U čitavom periodu od 1844. do 1878. Jevreji su kroz Srbiju mogli da putuju i da nude svoju robu na pijacama i trgovima, ali nisu imali pravo da kupuju nepokretnosti, niti da se trajno nastanjuju (pod kirijom) u unutrašnjosti Srbije.

Iz žalbe beogradske Jevrejske opštine iz novembra 1845, vidimo da se granica turske varoši prema Terazijama (nekadašnji Šanac i Stambol kapija delili su Beograd na tursku i srpsku varoš) zadržala i kao granica do koje je jevrejska trgovina mogla da napreduje. U žalbi stoji da su policijske vlasti pozatvarale sve jevrejske dućane na Terazijama, pa njihovi podnosioci izražavaju nedoumicu oko toga da li su "Terazije jedna ista varoš s Beogradom skopčana", ili nisu. Ustavobraniteljsko "regulisanje" statusa Jevreja, koji su se sticajem okolnosti našli u unutrašnjosti Srbije započinje u decembru 1844, kada je Popečiteljstvo unutrašnjih dela poslalo cirkular svim okružnim načelstvima u zemlji, u kojem su tražene informacije o onim Jevrejima koji su bili nastanjeni u unutrašnjosti Srbije. Neposredno nakon dobijanja traženih informacija, vlasti su propisivale da popisane Jevreje treba vratiti natrag u beogradsku varoš, ili druge gradove pod suverenitetom Porte, a u slučaju da su doseljeni sa strane trebalo ih je proterati iz zemlje. Tako je za nekoliko Jevreja koji su bili nastanjeni u Zaječaru bilo naređeno da se proteraju u Vidin. Za izvesnog Mošu Jakovljevića stanovnika beogradske varoši koji je u Kragujevcu kupio kuću upućena je 14. decembra 1844, instrukcija okružnim vlastima "da se odma iz varoši tamošnje istera" itd.

Slučaj Jakova Jozefovića iz Kragujevca je izgleda, jedan od retkih koji se nisu završili progonom. Jozefović je, naime, bio zanatlija-kazas (tekstilne struke), a ne trgovac kao većina njegovih sunarodnika. U njegovu zaštitu ustaje kragujevačko građanstvo, tj. tačno 40 ljudi piše u junu 1847, "svideteljstvo" (zapravo peticiju) u kojoj traže od nadležnih vlasti da ostave Jozefovića da živi u Kragujevcu. Samo dvojica ili trojica potpisanih bili su Jevreji, a ostali lokalni Srbi, što ukazuje na lep primer građanske hrabrosti, ljudske solidarnosti i uzajamnog pomaganja u nevolji. Apel potpisnika prihvatio je i knez Aleksandar Karađorđević koji, ističući gore navedeni razlog, naime, činjenicu da se Jozefović ne bavi "špekulacijom", već korisnim zanatom "preporučio" svojom depešom od 29. juna 1847. Popečiteljstvu unutrašnjih dela da ovog zanatliju ostave na miru. Popečiteljstvo, međutim, nije odustajalo od striktno primene svojih propisa o proterivanju Jevreja iz unutrašnjosti: u depeši poslatoj knezu 10. jula još jednom se insistira da Jozefović bude iseljen iz Kragujevca. Knez dopisom od 24. jula stavlja do znanja Popečiteljstvu da je njegova odluka po ovom pitanju definitivna, čime je na ovaj slučaj stavljena tačka. Iako se navedeni slučaj ukazuje kao pozitivan primer u kontekstu istorije međuetničkih odnosa, sistem segregacije Jevreja trajao je i u narednim decenijama, a bio je na snazi čak i nekoliko godina nakon što je na Berlinskom kongresu prihvaćen princip jednakosti u pravima i obavezama svih građana Srbije. Nastojanja za punu emancipaciju Jevreja u savremenoj srpskoj državi, obeležilo je značajan deo njene istorije u XIX veku.

SRPSKO ALBANSKE BESE

AUTENTIČNI MULTI-KULTURNI
KONTEKST, SVAKODNEVICE ŽIVOTA
SPECIFIČNI KOLORIT
SRPSKO-ALBANSKIH ODNOSA
NA KOŠOVU VEĆ
DECENIJAMA SE POJEDNOSTAVLJUJU
NEPRAVEDNO
SVOĐENJEM NA EPIZODE
MEĐUETNIČKOG NASILJA

Višeslojna istorijska stvarnost, autentični multikulturni kontekst svakodnevice života i specifični kolorit albansko-srpskih odnosa na Kosovu, već se decenijama nepravedno pojednostavljaju svođenjem na epizode intenzivnog međuetničkog nasilja. Tendencija takvog pristupa jeste da se celokupni odnosi svedu na međusobna negativna iskustva.

Spuštajući se na mikro nivo lokalnih zajednica, u gnjilanskom kraju tokom 1906. i 1907. godini nailazimo na istorijski kontekst koji se ne uklapa u aktuelne tipične predstave iz domena međusobnih odnosa Albanaca i Srba. Kao izvor poslužiće nam sadržaj diplomatskih depeša slavnog srpskog pesnika i diplomate Milana Rakića, koje je slao iz srpskog konzulata u Prištini za Beograd. Priština, kao i čitav prostor nekadašnjeg Kosovskog vilajeta, u to vreme su se nalazili u okviru Osmanskog carstva, gde su Srbi, kao hrišćanska raja bili u nezavidnom položaju, bez imovinske i pravne sigurnosti i često izloženi nasilju. Međutim, čak i u ovom vremenu u kome je usled institucionalizovane neravnopravnosti nužno dominiralo nasilje, međuetnički odnosi ispoljavali su se isto tako i u složenim formama suživota. Ovo naročito važi za lokalne sredine, do kojih nije dopirao uticaj XIX-vekovnih nacionalnih država ili državno-nacionalnih ideologija.

U Rakićevim depešama naročitu pažnju privlače svedočanstva o albansko-srpskim ustanovama običajnog prava, "besama", koje su bile zaključene u srpskim i albanskim naseljima u gnjilanskom kraju, 1906. i 1907. Ove ustanove su u prvom redu, bile zamišljene da bi osigurale zaštitu za srpsku zajednicu na ovom delu Kosova, međutim, one veoma brzo stvaraju okvir u kome dolazi do relativnog prosperiteta, razumevanja i formi zajedničkog života srpske i albanske zajednice. Pokazalo se da mali ljudi jedne mikro sredine u okvirima predmoderne institucije običajnog prava uspevaju da pronađu način suživota efikasnije nego što je to bilo moguće u "modernim državama" zasnovanim na XIX-vekovnom konceptu nacionalizma.

IPAK, NA NIVOU LOKALNIH
MIKRO ZAJEDNICA
KAO ŠTO JE GNJILANE NAILAZIMO NA
ISTORIJSKI KONTEKST KOJI SE NE
UKLAPA U DANAŠNJE PREDSTAVE

Rakić u aprilu 1907, piše o albansko-srpskim besama koje su zaživele u prethodnoj godini, a koje svoju punu zrelost dostižu u prvoj polovini te godine. U institucionalnom smislu, najznačajniji aspekt ovih besa bili su albanski i srpski običajni sudovi koji su sudili predstavnicima “svojih” zajednica u slučajevima kada je dolazilo do nasilja, prestupa, prekršaja, ili razmirica između predstavnika dve zajednice. S obzirom na obespravljenost srpskog stanovništva u osmanskoj državi, običajni sudovi su prvenstveno štitili interese lokalnih Srba koji su bili ugroženi. Rakić je u dve depeše (poslate 16. juna i 4. jula 1907) sa velikim simpatijama pisao o albansko-srpskim sporazumima koji su u toj tradicionalnoj formi bese proklamovali garancije lične, imovinske i pravne sigurnosti Srba u gnjilanskom kraju. Bese su se, dakle, nametnule kao neka vrsta običajnog prvostepenog sudstva u albanskim i srpskim sredinama. Krivci su nakon presude u formi globe, tj. novčane ili telesne kazne od ovog običajnog suda, bili predavani regularnim turskim vlastima. Tako se ustanovio model koji Rakić naziva “dvogubim suđenjem” i “dvogubim kažnjavanjem” krivaca – model koji je naročito doprinosa boljoj zaštiti lokalnih Srba. U slučajevima kada su optuženi bili etnički Srbi, sudio im je srpski sud i obratno. Iz tekuće prakse “arnautskih” sudova, Rakić navodi slučajeve u kojima su Srbi koji su pretrpeli neku štetu od Albanaca bili uzimani u njihovu zaštitu. Recimo, u slučaju albanskog age koji je tukao svoje čifčije (kmetove) Srbe iz sela Pančela, arnautski sud je intervenisao i kaznio ga novčanom globom, a zatim ga predao državnom sudu. Na ovom naknadnom suđenju, aga je bio osuđen na vremensku kaznu zatvora od tri meseca. Lokalni Albanac, koji je komšiji Srbinu iz sela Strezovce oteo šest ovaca, pa ih pustio nakon što ih je ošišao i uzeo runo, kažnjen je sa šest dukata globe, a zatim predat turskim vlastima na regularno suđenje. Kada su, s druge strane, Srbi iz sela Bratilovice nezakonito posekli šumu lokalnog albanskog spahije iz Ferikeja, reagovao je srpski sud, napravio procenu štete i odredio odštetu u korist albanskog spahije.

Pored gnjilanskog kraja, albansko-srpske bese bile su zaključene i u okolini Peći (Pečka Podgora pod planinom Mokrom Gorom), u Lipljanu, nekim selima oko Vučitrna i Drenice. Rakić u aprilu 1907. piše o presudi albanskog suda u Lipljanu protiv lokalnog Albanca čije dete je ubacilo leš životinje u bunar i time ugrozilo egzistenciju brojne zajednice Srba u tom mestu. Ipak, srpsko-albanske bese nisu nigde bile tako prihvaćene i nigde nisu sudile sa toliko autoriteta kao što je to bio slučaj u selima oko Gnjlana. Da je duže potrajao, obrazac uređenih međuetničkih odnosa u Gnjljanu mogao je da posluži kao model za uređenje srpsko-albanskih odnosa na širem prostoru gde su Srbi i Albanci živeli pomešano.

U depeši poslatoj 4. jula 1907. za Beograd, Rakić sa velikim oduševljenjem i gotovo u euforiji piše o neposrednim blagodetima koje su gotovo odmah proizašle iz albansko-srpske bese. Srbi u gnjilanskim selima, naime, odavno nisu uživali toliku meru lične slobode i čak neke elemente samouprave, kako je to nazvao Rakić. Na prvi pogled paradoksalno, ali jedina stvar na koju Rakić upozorava i od koje strepi jesu odluke njegovih pretpostavljenih u Beogradu. Rakić se, naime, odlučno protivio vladinoj nameri da kroz gnjilanski kraj sprovede četu srpskih komita koja je bila na putu za Makedoniju. Zastupajući pre svega interes ljudi koji su živeli na tom prostoru, Rakić je molio centralnu vlast u Beogradu da ni na koji način ne ugrozi tek stečeni mir i ostvarene dobrosusedske odnose u gnjilanskom kraju. Njegovi apeli, međutim nisu bili uslišeni: već 15. jula 1907. četa vojvode Dušana, koja je bila ubačena sa teritorije Kraljevine Srbije, sukobila se kod sela Pasjana sa turskom vojskom i lokalnim Albancima.

“Pasjanska afera”, kako je naziva Rakić, trajala je tri dana nakon kojih je svih 29 četnika bilo likvidirano, a u čitavom gnjilanskom kraju i na širem prostoru Kosova počele su odmazde nad srpskim stanovništvom. Sve tekovine srpsko-albanskog približavanja, izvojevane lične i imovinske sigurnosti i sudske zaštite pale su u vodu. U Rakićevoj depeši iz avgusta 1907. navedeni su pojedinačni slučajevi nasilja i zločina prema Srbima kao i klima opšte nesigurnosti u kojoj su nastavili da žive. Albanci su

posle svega što se desilo počeli ugovarati nove bese; ovaj put ne samo da u njima nije bilo mesta za Srbe nego su bile neposredno upravljene protiv Srba. Rakićev rezignirani komentar bio je da se na kraju "s pravom može reći da su oni [četnici i odgovorni u Beogradu], za nekoliko dana učinili više zla ovdašnjim Srbima nego Arnauti za nekoliko godina!"

I pored brzog i nesrećnog završetka ovog običajno-pravnog eksperimenta, on opovrgava tezu o predestiniranom konfliktu Srba i Albanaca, kao i o nasilju koje je imanentno prirodi njihovih odnosa. Pre vojnog uplitanja sa strane, komšije Albanci i Srbi bili su u stanju da ustanove i unapređuju običajne institucije koje su stvarale preduslov za formu suživota koja je za njih bila prihvatljiva. Kada današnji posmatrač napravi otklon od etno-centričnih koncepcija, "velikih narativa" i opšteprihvaćenih interpretacija u stanju je da prepozna svu složenost odnosa na lokalnom i generalnom planu. Čitanje Rakićevih depeša koje su objavljene zahvaljujući trudu Andreja Mitrovića, otvara prostor za potpuno nove percepcije i tumačenja srpsko-albanskih odnosa. Jedna bitna konstanta prisutna je u ovim odnosima početkom XX stoleća, ali i kasnije, sve do današnjih dana. Naime, destruktivan uticaj etnocentrične i nacionalističke države, bilo da njeni protagonisti dolaze iz Beograda, Prištine ili Tirane. Sa stanovišta kratkoročnih politikantskih interesa je upotrebljivo, ali u smislu širih pogleda u budućnost je neshvatljivo da upravo državne politike smanjuju kapacitet društva na Kosovu da bude funkcionalno, umesto da bude obratno.

U Rakićevoj korespondenciji nalazimo da etnički Albanci nisu bili jedini protagonisti nasilja, kao i da konflikt nije bio jedina forma srpsko-albanskih odnosa na Kosovu u Osmanskom periodu. U toj, za savremene srpske čitaoce novoj perspektivi vidimo da, pod određenim okolnostima, srpske komite i lokalni Albanci mogu da igraju potpuno suprotne role od onih koje su im predočene u srpskom "velikom narativu". U pomenutim događajima, u leto 1907, gnjilanski Srbi su zaštitu dobili od lokalnih Albanaca, a propast im je došla od njihovih navodnih zaštitnika, romanisiranih komita i četnika.

Pitanja za razmišljanje i diskusiju

- Kako se prema muslimanskom civilnom stanovništvu odnosio Karađorđe, a kako Miloš Obrenović u vreme srpskih ustanaka?
- Kakve pouke proističu iz neposrednog poređenja ova dva primera?
- Koliko je vremena trajao suživot srpske i tuske varoši u Beogradu u XIX veku?
- Da li je u uslovima XIX-vekovne Evrope ovakav primer zajedničkog života imao perspektivu?
- Šta prepoznaješ kao veću vrednost: suživot različitosti ili nacionalno homogenizovanje države po cenu proterivanja manjinskih grupa?
- Znaš li nešto više o incidentu na Čukur česmi?
- U čemu se ogledala diskriminacija (neravnopravan položaj) Jevreja u većem delu Evrope i u Srbiji u XIX veku?
- U kojim mestima su Jevreji imali pravo boravka u Kneževini Srbiji?
- Da li se nešto u njihovom statusu promenilo odlaskom muslimanskog stanovništva iz Srbije?
- Kada Jevreji konačno dobijaju puno pravo građanstva u Srbiji?
- Da li smatraš da bi ukaz Miloša Obrenovića iz 1859. trebalo izučavati u našim školama?
- Koje reči ti se čine značajnim u ovom dokumentu?
- Šta je pozitivno, a šta postidujuće u događajima vezanim za pokušaj proterivanja Jakova Jozefovića iz Kragujevca 1845-1847?
- U kojim okolnostima se odigrava srpsko-albansko sporazumevanje u gnjilanskom kraju 1906/1907?
- Ko nam je glavni izvor za ove istorijske događaje?
- Kakav je bio institucionalni okvir suživota albanske i srpske zajednice u ovom kraju?
- Šta je na kraju poremetilo međuetničke odnose i učinilo kraj suživotu?
- Da li u istoriji srpsko-albanskih odnosa treba akcenat stavljati na međusobne obračune i nasilja, ili isto tako i na primere saradnje i suživota kroz istoriju?

Dodatak ilustracija: Albansko-srpske bese

Ilustracije u produžetku imaju za cilj da predstavljaju jedan istorijski model suživota srpske i albanske zajednice na Kosovu, zasnovanog na albansko-srpskim besama koje su bile u primeni u gnjilanskom kraju 1906–1907. godine. Primer pokazuje da su obični ljudi u situaciji kada su bili izvan domašaja razornih nacionalnih ideologija, uspevali da pronađu format zajedničkog života i saradnje između dve zajednice. Nova perspektiva odnosa dva naroda, vidljiva je i danas – tokom 2019. godine zajednički protesti Albanaca i Srba u opštini Štrpce, protiv izgradnje mini hidroelektrana tokom 2019, pokazali su odlučnost u zajedničkom rešavanju pitanja od opšteg značaja. Promovisanjem pozitivnih primera saradnje iz prošlosti treba se suprotstaviti neodgovornom pojednostavljivanju i svodenju srpsko-albanskih odnosa na međusobna negativna iskustva i konflikt kao jedinu moguću formu interakcije. Nekritičkim prihvatanjem konflikta kao jedinog sadržaja tih odnosa zanemaruje se njihova višeslojna istorijska struktura i autentični multikulturni kontekst svakodnevnog života.

Scenario: Miloš Tirnanić i Sava Đurđević, polaznici radionice “O pamćenju i zaboravljanju u istoriji Jugoslavije” održane u novembru 2020. godine u Beogradu

Mentori: dr Aleksandar R. Miletić, dr Srđan Milošević

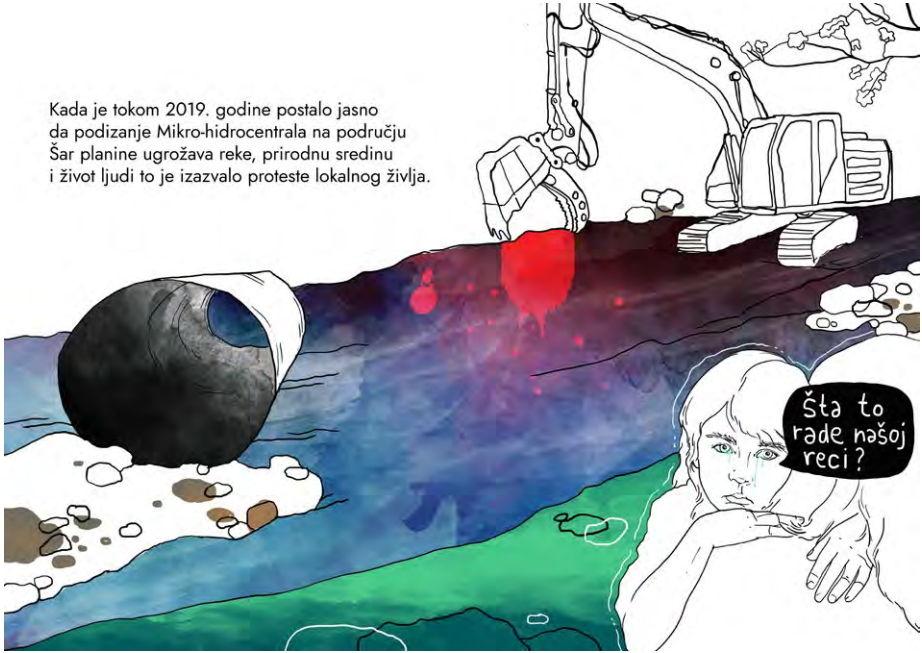
Ilustracija: Jelena Jaćimović

Šar planina: sklad prirode i ljudi koji žive u saglasju sa prirodom.

Posle konflikta 1998–1999. Srbi i Albanci u ovim selima nastoje da pronadu novu formu suživota.

Kada je tokom 2019. godine postalo jasno da podizanje Mikro-hidrocentrala na području Šar planine ugrožava reke, prirodnu sredinu i život ljudi to je izazvalo proteste lokalnog življa.

Albanci i Srbi zajedno ustali su u zaštitu svojih reka i svog načina života. I danas i nekad Srbi i Albanci na Kosovu umeli su da saraduju.

Početkom 20. veka stanje na Kosovu je bilo nesnosno, u prvom redu za Srbe, ali i za lokalne Albance. Srbi su bili podređeni feudalnim gospodarima ali bili su i žrtve nasilja razbojnika, pljačkaša i regularne turske vojske. Albanski seljaci su takođe patili od zuluma.

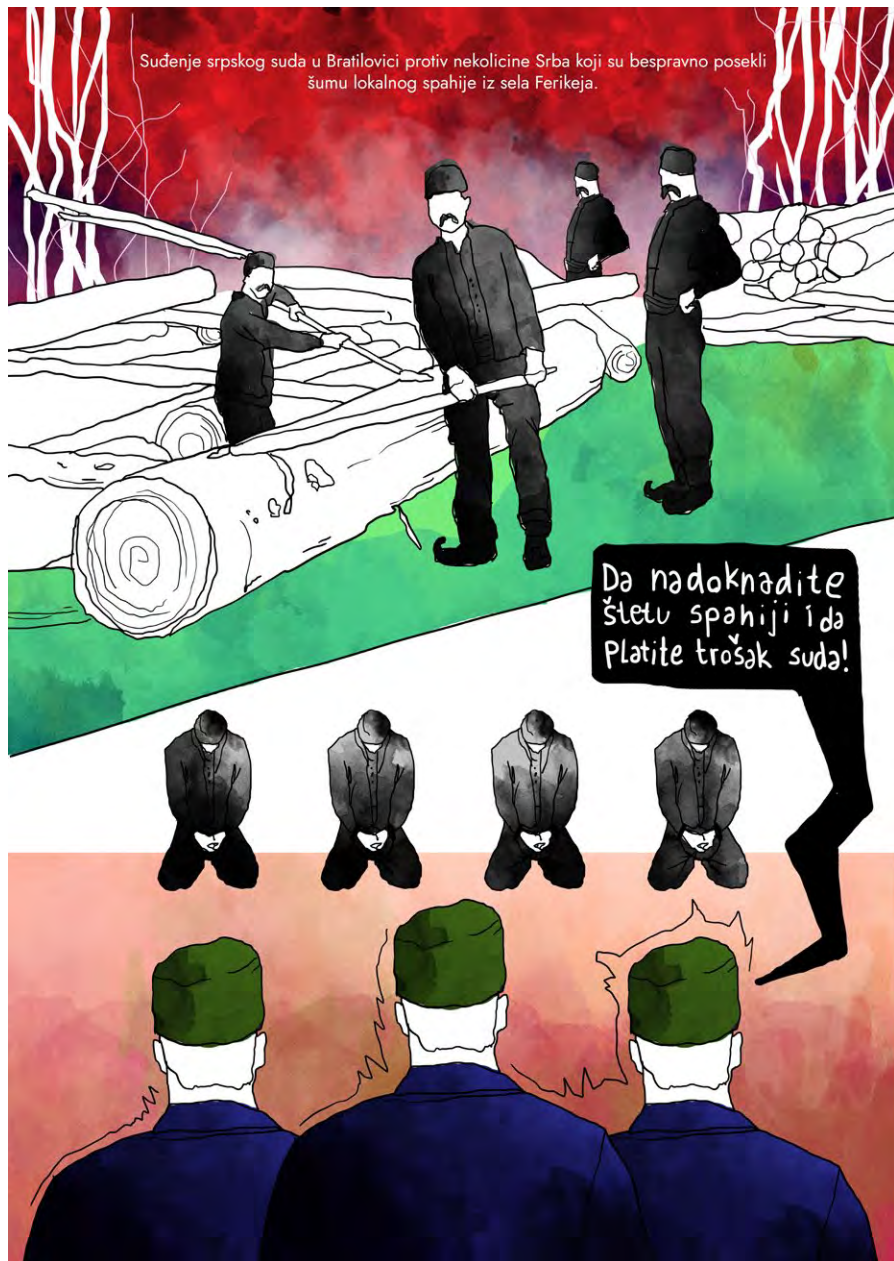
Albanci u gnjilanskom kraju odlučili su novembra 1906. da uvedu red u gnjilanskoj kazi (otprilike srez, ili današnja opština), iskorene banditizam i uzmu u zaštitu svoje komšije Srbe. Dali su besu da će svaki prestupnik i svako ko bude pribegavao nasilju biti kažnjen od strane posebnog suda, srpskog za Srbe prestupnike i albanskog za Albance.

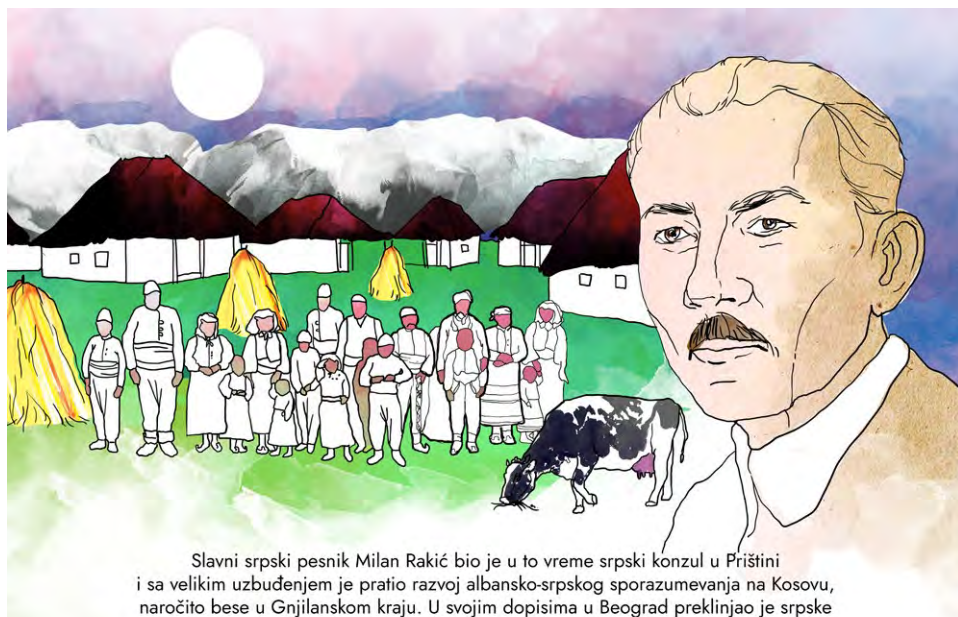
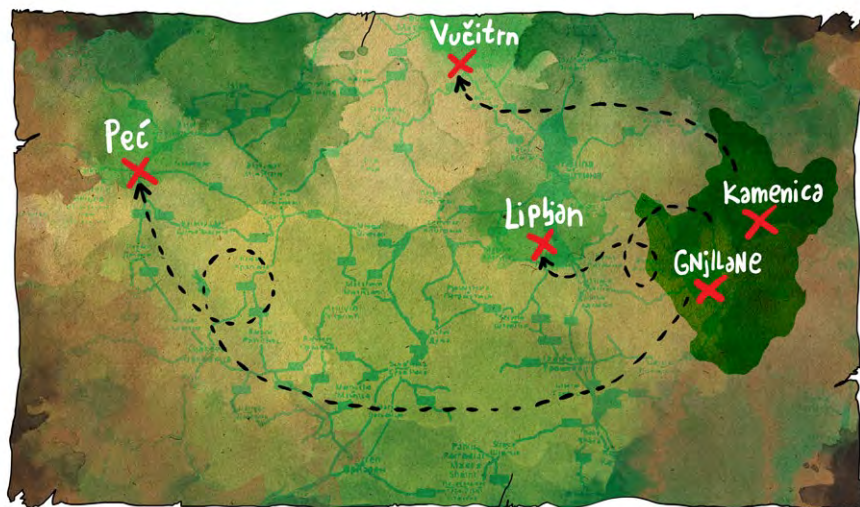
Kažnjen si GLOBOM
od 30 Lira, po 4 Lira
da daš kmetovima,
a ostatak za
troškove albanskog
suda. Kada to plati
da se preda redovnom
turskom sudu.

Suđenje albanskog suda u gnjilanskom kraju.
Lokalni aga koji je tukao svoje kmetove u selu Pančelu bio je kažnjen od strane
lokalnog arnautskog suda (30 lira globe), a potom predat redovnom turskom sudu
koji ga je osudio na tri meseca robije.

Dobar primer albansko-srpskih besa iz Gnjilanskog kraja širio se tokom 1907. i u druge krajeve Kosova.

Slavni srpski pesnik Milan Rakić bio je u to vreme srpski konzul u Prištini i sa velikim uzbuđenjem je pratio razvoj albansko-srpskog sporazumevanja na Kosovu, naročito besa u Gnjilanskom kraju. U svojim dopisima u Beograd preklinjao je srpske vlasti da ne šalju naoružane četnike koji su išli za Makedoniju preko Gnjilana.

Vlasti u Beogradu oglušili su se na upozorenja i poslali su četnike preko gnjilanskog kraja. Četa je uništena od strane turskih vlasti i lokalnih Albanaca, a mir i saradnja između Albanaca i Srba su nasilno privedeni kraju.

U novembru 2019. godine u prisustvu Srba i Albanaca građana Kamenice svečano je posađeno drvo mira u znak sećanja na srpsko-albanske bese 1906–1907.

Balkanski
Ratovi

PRVI SVETSKI
RAT

STARA ČUDOVIŠTA
SU SE VRATILA

LAKO SE
PALI, TEŠKO
SE GASI!

KARIKATURA
PRVOG SVETSKOG
RATA U NOVINAMA
1914

RASPIRIVANJE MRŽNJE

Srpski vojni uspjesi u Balkanskim ratovima doveli su do znatnog uvećanja državne teritorije, ali su takođe, doprineli i znatnom komplikovanju njene etničke strukture i odnosa sa susedima. Ukidanje turske vlasti podrazumevalo je ukidanje i poslednjih ostataka feudalnog i polufeudalnog režima na selu, pa se u tom kontekstu Balkanski ratovi mogu posmatrati kao značajan emancipatorski iskorak u istoriji balkanskih naroda.

S druge strane, osvajačke i imperijalne ambicije mladih balkanskih država, etnički revanšizam i etnički motivisano nasilje koje je sve vreme bilo sastavni deo vojnih operacija, prikazuju Balkanske ratove u izrazito negativnom svetlu. U slučaju Srbije, reč je bila o zaposedanju teritorija koje su bile naseljene stanovništvom koje se u najvećem broju, identitetski nije moglo smatrati Srbima. U najvećem delu to su bili Albanci i preci današnjih Makedonaca. Čitav severni deo Albanije je takođe dugo vremena bio pod okupacijom srpske vojske koja je imala karakter kolonijalne uprave. Takav karakter uprave se ukazuje čak i na teritorijama Sandžaka, Kosova i Metohije i Albanije koji su bili nominalno uključeni u državni prostor, ali njihovi građani nisu bili izjednačeni u pravima sa stanovništvom prekumanovske Srbije.

BALKANSKI RATOVI IAKO ZNAČAJAN
EMANCIPATORSKI ISKORAK U ISTO
VREME DONOSE IMPERIJALNE
AMBICIJE, REVANŠIZAM, KAO I
ETNIČKI MOTIVISANO
NASILJE

Vojnički i materijalno iscrpljena Srbija je u leto 1914, ušla u ratnu konfrontaciju s Austro-Ugarskom koja će prerasti u svetski rat. Etnički Albanci i preci današnjih Makedonaca i Sandžačkih Bošnjaka već tokom 1914. bili su mobilisani i postavljeni na odsudne položaje odbrane Srbije. Makedonci su se istakli u odbrani Smedereva, u novembru 1914, dok su Albanci i preci Bošnjaka svrstani u tzv. muhamedanske bataljone imali zapaženu ulogu u odbrani Beograda, u oktobru 1915. I u Balkanskim ratovima i tokom Prvog svetskog rata značajan vojnički doprinos srpskoj vojsci dali su takođe i Romi i Jevreji Srbije. Tokom rata dolazi do prvih deklaracija i konkretne političke saradnje predstavnika Kraljevine Srbije i političkih predstavnika Hrvata, Srba i Slovenaca iz Austro-Ugarske.

USTAV
ZA
STARU
SRBIJU

Posle Balkanskih ratova, pravni i politički status stanovnika Srbije na prisajedinjenim teritorijama Makedonije, Kosova i Metohije i Sandžaka nije bio jednak onom koga su uživali građani Srbije u okviru prekumanovske Srbije. O tome, uz nekoliko privremenih uredbi koje su propisivale opseg vanrednih mera, svedoči i kraljev ukaz iz novembra 1913. kojim je propisan tzv. ustav za Staru Srbiju (Srpske novine, br. 257, 23 novembar 1913). Ustav je izdat sa istom numeracijom članova ustava iz 1903. koji je bio u upotrebi na prekumanovskoj teritoriji, s tim što je iz njega izostavljena tačno polovina ustavnih članova. Upravo ovi članovi koji su izostavljeni mnogo rečitije govore o prirodi režima koji je tamo zaveden i o stanju političkih prava i sloboda koje su uživali građani u ovim pokrajinama, nego sam tekst ustava iz 1913. Između ostalog, među izostavljenim članovima nalaze se i oni koji regulišu slobodu štampe (čl. 22), pravo na organizovanje političkih zborova (čl. 24), biračko pravo građana (čl. 83–96), zakonodavne ingerencije Narodne skupštine (čl. 33, 34, 35, 37, 38, 54, 55, 60, 62–71, 76–82, 97–130, 134, 136–39), postupak izbora i ovlašćenja okružne i opštinske samouprave (čl. 160–9) kao i odredbe koje garantuju nepristasnost sudskih vlasti i regularnost sudskog postupka (čl. 148–9, 151, 154, 156–7).

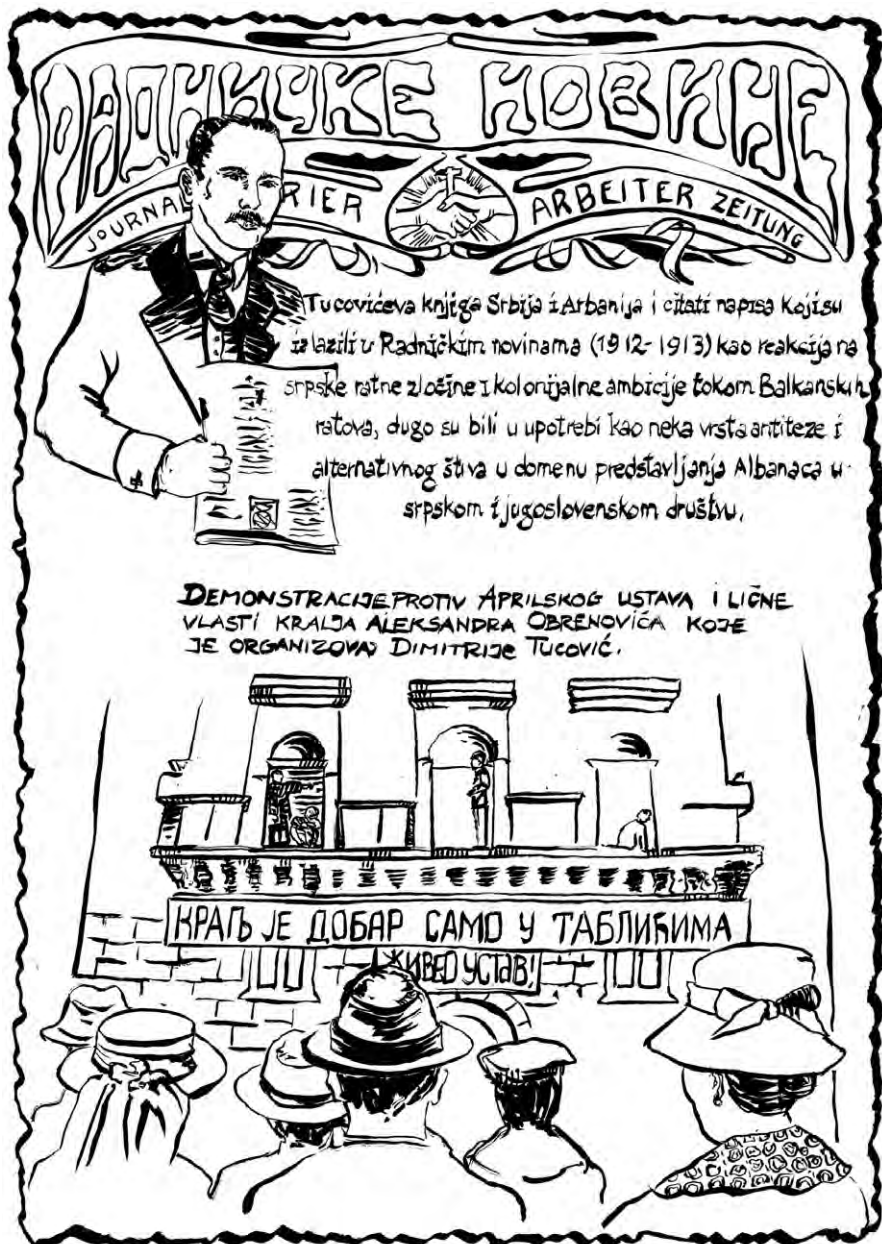
Kako se već iz površnog pregleda sadržaja ovih članova može videti, gotovo nijedna od demokratskih tekovina srpskog parlamentarizma i sistema političkih prava i sloboda nije bila zastupljena u političkom sistemu koji se organizovao u novim oblastima Srbije. Savremenici su opominjali da su u novoj državi ove oblasti uživale niži nivo ostvarivanja prava u domenu lokalne samouprave, nego što je to bio slučaj u otomanskom modelu institucija. S druge strane, u našem velikom narativu, tj. oficijelnoj mitologiji i historiografiji često se naglašava da su činom prisajedinjenja ove oblasti iz mraka Azije konačno ušle u sastav “moderne”, “evropske” države.

Diskriminacija građana tzv. Stare Srbije proisticala je iz jasno postavljene vladine politike. U skupštinskoj polemici između poslanika Pavla Marinkovića i ministra Stojana Protića u novembru 1913. Protić je, naime, otvoreno rekao da prisajedinjene oblasti ne smatra delom teritorije Kraljevine Srbije. Bojazan je u srpskim krajevima dolazila od mogućnosti da nesrpska većina ovih oblasti počne da se koristi biračkim pravom i u srpsku Narodnu skupštinu uvede svoje predstavnike.

Dimitrije Tucović je rođen u selu Gostilje kod Čajetine 1881. Gimnaziju je pohađao u Užicu, a u Beogradu je diplomirao na Pravnom fakultetu. Jedan je od osnivača Srpske socijaldemokratske partije 1903. U oblasti nacionalne politike zalagao se za ideju federacije slobodnih balkanskih naroda, a protiv nacionalnog ugnjetavanja i militarizma uopšte. Istupao je protiv Austro-Ugarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908, ali i protiv srpskih osvajačkih i kolonijalnih ambicija u Albaniji u vreme Balkanskih ratova. U novinskim reportažama socijalističkih "Radničkih novina" i u Tucovićevoj knjizi "Srbija i Arbanija" podizan je glas protiv ratnih zločina srpske vojske, kao i zloupotreba i nasilja koji su bili institucionalizovani u srpskoj vojnoj upravi u Albaniji. U toj knjizi Tucović je ustajao i protiv negativnih stereotipa o Albancima koji su bili toliko rasprostranjeni da su ulazili i u najozbiljniju publicistiku onog vremena. Recimo, u knjizi dr Vladana Đorđevića koja je štampana 1913, Albanci su prikazani kao krvožedni ljudi iz praiorijskog vremena, koji još uvek imaju repove koji su evolucijom zakržljali kod drugih ljudi. Đorđević, pri tome, po svom obrazovanju i društvenom položaju nije bio neozbiljni publicista. U svoje vreme, on je slovio za "prvog srpskog hirurga", bio je član Srpske akademije nauka i bivši predsednik vlade.

Prisustvo i učestalost negativnih stereotipa o Albancima su ostali sve do sada svojevrsan lakmus papir za određivanje intenziteta nacionalizma i ksenofobije u srpskom društvu. Značajan prostor u svojoj knjizi Tucović je posvetio dekonstrukciji negativnih stereotipa i razobličavanju šovinističkih matrica o Albancima, koje su bile u opticaju u srpskoj politici, diplomatiji i publicistici njegovog vremena. Uz to, u odnosu prema Albancima, Tucović pokazuje određenu empatiju (saosećanje) i sposobnost da racionalno i nepristrasno sagledava njihov položaj u situaciji koju je stvorio srpski kolonijalni pohod na Albaniju. U najboljem maniru angažovane, humanističke levice on je protestvovao protiv srpske imperijalne politike prema Albancima. Sa neospornom erudicijom i veoma ubedljivo, Tucović daje obrise jedne drugačije antropologije albanskog naroda u kojima se ne govori o nekakvoj predodređenoj zaostalosti i o urođenoj negativnoj karakterologiji, već samo o materijalnim uslovima života i ekonomskom, političkom i vojnom kontekstu trenutne situacije.

Pišući o srpskim ratnim zločinima u Albaniji i na Kosovu i kritikujući sistem ekonomske eksploatacije koji je u tim oblastima bio nametnut, Tucović je ispunio svoju građansku dužnost. Trebalo je, naime, imati građanske hrabrosti, usred ratnog oduševljenja i opijenosti poredama u Balkanskim ratovima, upozoriti svoje sugrađane da je srpsko osvajanje Albanije “prvi put sa lica srpskog naroda skinula veo jedne poštene nacije koja se bori za svoje oslobođenje”. Ne manje građanske hrabrosti trebalo je da se kaže da je Srbija svojim odnosom prema zaposednutim teritorijama “dostojno stupila ... u (kolonijalno) društvo Engleza, Holanđana, Francuza”. S druge strane, i nakon značajne vremenske distance moramo priznati da je Tucović svojom bespoštednom kritikom ove politike upisao Srbiju svog vremena među civilizovane države sveta, jer je upravo sposobnost samorefleksije i kritičkog preispitivanja sopstvenih etničkih i nacionalnih predrasuda najveća mera zrelosti jednog društva ili političke zajednice.

Tucovićeve knjige *Srbija i Arbanija* i citati napisa koji su izlazili u *Radničkim novinama* (1912–1913) kao reakcija na srpske ratne zločine i kolonijalne ambicije tokom Balkanskih ratova, dugo su bili u upotrebi kao neka vrsta antiteze i alternativnog štiva u domenu predstavljanja Albanaca u srpskom i jugoslovenskom društvu. Tucovićeve knjige je u socijalističkoj Jugoslaviji bila prevedena i na albanski, a u javnom diskursu korišćena je kao snažni argument za izgrađivanje odnosa proklamovanog bratstva-jedinstva između Srba i Albanaca.

Iako su stanovnici tzv. Stare Srbije posle Balkanskih ratova bili formalno i faktički građani drugog reda, prema kojima je Kraljevina Srbija primenjivala politiku diskriminacije, ta ista država je u vreme ratne nevolje odlučila da ih pozove na ispunjavanje vojne obaveze. Odluka o regrutaciji muslimana tzv. Novih oblasti doneta je nakon puno dvoumljenja u srpskoj Vrhovnoj komandi i srpskoj vladi. Čitav niz motiva uticao je na njeno donošenje, počev od očajničke potrebe da se obezbedi ljudstvo za nastavak rata, pa do poimanja regrutacije i ratovanja kao vida integracije novih podanika u državni sistem. O tome svedoči elaborat koga je Vrhovnoj komandi uputio general Damjan Popović, komadant trupa Novih oblasti. Elaborat je pisao iz svog štaba u Skoplju, u decembru 1914. godine, samo nekoliko dana nakon velike srpske pobede u Kolubarskoj bici:

“Dobro bi bilo kad bi se preko muftija i hodža moglo uticati da i oni sa svoje strane utiču, da Muslimani ovo prvo regrutovanje shvate kao našu želju, da ih u svemu izjednačimo sa nama, dozvoljavajući im čak da služe u vojsci. Sa naše strane treba sve učiniti, da novi regruti mogu svoje religiozne obrede vršiti onako isto, kao što su to vršili i za vreme služenja u Turskoj vojsci i kao što im se to čini u francuskoj i u engleskoj vojsci”.

Ugledanje na francuski i engleski model kolonijalne vlasti dovoljno jasno potvrđuje Tucovićeve kritike organizacije srpske uprave u pripojenim oblastima. Uprkos brizi za zaštitu njihovih religioznih posebnosti, uznemiruje Popovićev diskriminatorski i nipodaštavajući odnos prema korpusu građanskih prava muslimana. On proces emancipacije muslimana shvata u smislu njihovog izjednačavanja sa drugim građanima Srbije u građanskim obavezama, a ne u pravima, i to u prvom redu, u domenu najveće i najteže obaveze, naime odbrane zemlje od neprijatelja.

Regrutacije muslimana započele su već u decembru 1914. i januaru 1915. godine, a njihova vojna obuka je sprovedena u Nišu. Srpski oficir Vasa Eškićević putovao je vozom 1915. godine jedan deo puta sa regrutima iz Nove Srbije:

“U Nišu smo se razišli svaki na svoju stranu. Moje saputnike, makedonske regrute, odvedoše u Niško polje gde ih je bilo već nekoliko hiljada, i odmah otpočeo ubrzanu regrutsku obuku. Koga sve tu nije bilo! Turaka, Arnauta i ostalog mileta, svaki u svojoj narodnoj nošnji preko koje je obukao državni šinjel, a na glavi kicošku šajkaču. Nekoliko sam ih dana tako posmatrao kako se vežbaju, i divio se njihovom lakom shvatanju za vreme obuke, osobito kada im kaplarica ukočeno, strogim i zvaničnim tonom objašnjava kako treba da se drže na najvažnijem mestu, na mrtvoj straži, kako treba da drže pušku, i na koliko koraka sme i može da im se neprijateljski vojnik, ili ma ko drugi približi.”

Srpski oficiri koji su komandovali ovim regrutima stvari su videli sa manje entuzijazma. U nekoliko sačuvanih izveštaja, oni govore o rasprostranjenom strahu regruta od pokrštavanja, o tome kako nerado nose šajkaču, jer ih podseća na krst, te je oni stoga ušivaju da liči na tradicionalnu albansku kapu (plis ili keče). Mnogi regruti su se i otvoreno negativno izjašnjavali o srpskoj državi najavljujući svoju predaju neprijatelju. Navodilo se da muslimanski bataljoni ne mogu biti samostalno upotrebljeni u borbi, jer su "neuređena vojnička gomila". Prebacivalo im se što se u stroju ređaju prema selima, a ne prema visini, često napuštaju kasarne i teško ih je kontrolisati. Ipak, kako je srpskoj vojsci trebao svaki čovek, u Nišu je do marta bilo oko 7000 muslimana regruta, gotovo dva čitava puka.

U jesen 1915. Beograd je predstavljao jednu od ključnih tačaka srpske odbrane, a ispostavilo se da će se više od polovine muslimana regrutovanih u januaru 1915. godine naći raspoređeno u maju, u odbrani prestonice. Većina njih bila je u Beogradu i 6. oktobra iste godine, kada je počela jedna od najžešćih bitaka na Balkanskom ratištu. Mnoge epizode ove bitke postale su sastavni deo istorije Kraljevine Srbije u Prvom svetskom ratu, dok su pojedini događaji – poput juriša koga je predvodio major Dragutin Gavrilović – poprimili gotovo mitske dimenzije u nacionalnom sećanju. Međutim, učešće “muhamedanskih bataljona” u vojnim operacijama predstavlja sasvim zanemareni deo strašne trodnevne bitke za Beograd. Vrhovna komanda je, uz muslimanske regrute komandi Odbrane Beograda uputila i svojevrsno upustvo tj. “mišljenje o njihovim karakternim i moralnim osobinama, kao i njihovim običajima . . . radi što pravilnijeg ophođenja sa njima, kao i što racionalnije njihove taktičke upotrebe”. Dokument je imao 12 tačaka, to su bila zapažanja srpskih oficira koji su bili zaduženi za regrute po njihovom dolasku u kasarne.

Pažnja je najpre posvećena Albancima. Rečeno je da je "Arnautin vojnik" ćutljiv, nepoverljiv, zatvoren, tvrdoglav. "Fizički su zdravi, a duševno njihovo stanje teško je oceniti". U dokumentu se još pominje nostalgija za domom, kao i da se simpatije ispoljavaju samo prema svojim drugovima. Ne trpe stogost, a "kod njih je jako razvijena mržnja prema strano-me". Pasivni otpor i dostojanstveno držanje prema starešinama srpske vojske pokazuju meru njihovog protivljenja situaciji u kojoj su se našli.

U pomenutom izveštaju o profilu regruta rečeno je i da poštuju verske običaje, a da se to posebno vidi u kupanju. Obuka dobro napreduje, ali problem u prenošenju vojničkih znanja predstavlja jezik. Naime, sa starešinama ovi regruti govorili su preko tumača. Samo mali broj regruta znao je srpski. Međutim, napomenuto je da brzo shvataju komande na srpskom.

Nakon masovne nemačke artiljerijske pripreme 6. oktobra, narednog dana otpočele su bliske borbe koje su se prenele na beogradske ulice. Učesnik borbi za odbranu Beograda, Bogosav Vojnović-Pelikan upućivao je pohvale muhamedanskim bataljonima pod Tufegdžićevom komandom:

“Njegov odred (kombinovani, prim. D. Šarenac) sačinjavaju i dva bataljona 10. puka kadrovskog, novi naši borci regruti muslimani iz Sandžaka. Pod smišljenom komandom pukovnika Tufegdžića ova dva bataljona pokazala su se dostojnim srpskog oružja, a njihova barikada kod Uprave fondova ispred Pozorišta, pod komandom njihovog desetara kaplара Šemse Midovića iz Sjenice, najduže se je opirala Austrijancima koji su nadirali od Dorćola i nisu mogli odneti barikadu sve dok Nemci ne izbiše kod Londona”.

Isti autor, Bogosav Vojnović-Pelikan, pomenuo je učešće jednog muhamedanskog bataljona u uspešnom odbijanju nemačkog pokušaja iskrčavanja na Adu Ciganliju. Pisao je:

“Oni pak delovi koji su uspeli da se prebace na Adu, bili su prosto uništeni našom posadom jednim bataljonom 7. puka II poziva i bataljonom 10. kadrovskog puka (muslimana)”.

Nakon tri dana bitke, tri četvrtine Desetog kadrovskog puka bile su uništene, kao i sve ostale srpske jedinice Odbrane Beograda.

Postoje zapisi i o učestvovanju i hrabrosti Albanaca u ovim uličnim borbama. O njima je slušao srpski oficir Vasa Eškićević i o tome ostavio sledeće svedočanstvo:

“Kako su strahovite bile borbe pod Beogradom vidi se i po tom što je Sremski odred izgubio dve trećine svojih ljudi, a od dve stotine žandarma ostala su svega četvorica u životu! Osobito su krvave borbe bile od Savskog mosta, pa u pravcu Topovskih šupa i Slavije. Čitav bataljon Nemaca nastupao je, pucajući iz stojećeg stava, i kada su se približili Topovskim šupama na njih jurnuše kao risovi srpske komite i četa vojnika Arnauta sa bombama i bajonetima na pušci, i za nepunih 10-15 minuta ceo prostor bio je pokriven neprijateljskim leševima. Naši Arnauti, iako regruti, sa komitama su činili čuda od junaštva”.

Na osnovu dnevničkih zapisa Komandanta odbrane Beograda generala Mihaila Živkovića, vezanih za 8. oktobar 1915, Bošnjaci se nalaze među više stotina srpskih vojnika koji su zarobljeni na Adi Ciganliji, kao i na Dunavskom keju. Za ostale delove Muhamedanskog bataljona Živković kaže da su počeli da se osipaju i povlače prema Topčideru. Slučajevi predaje i demoralizacije zabeleženi su i na drugim linijama odbrane koje su držali etnički srpski vojnici, bez prisustva nacionalnih manjina u redovima. U tom smislu, najznačajnije je bilo nemačko zarobljavanje srpske posade koja je branila prostor oko današnjeg Sportskog centra "Milan Gale Muškatirović". Muhamedanski odredi su tako i u herojskoj odbrani i u kasnijem povlačenju sa beogradskih položaja delili sudbinu srpskih vojnika.

U drugom delu rata na balkanskom bojištu srpska vojska je uspela da povrati mali deo državnog prostora Kraljevine Srbije, krajem 1916. godine; bio je to Bitolj sa okolinom. Ova prilika je iskorišćena početkom 1917. godine da se muslimansko stanovništvo ponovo nađe u redovima srpske vojske. Nekoliko stotina muslimana i hrišćana regrutovala je srpska vojna komisija i "zaklela na vojnu dužnost". Oni su bili regruti Bitoljske divizijske oblasti. Angažovani su kao radna snaga, ali i kao vojnici. Na osnovu istorijskih izvora proizilazi da je prema njima primenjvan blaži režim kada je u pitanju vojna disciplina.

Od 707.000 građana Kraljevine Srbije koji su prošli kroz srpsku vojsku tokom 1914 - 1918, njih između 50 i 60 hiljada, činili su hrišćani i muslimani iz "Novih oblasti". Dakle, nezanemarljiv deo regrutovanih vojnika koji se gotovo sigurno nisu osećali Srbima, bili su makar u jednom trenutku deo ratnih napora srpske države. Takođe, verovatno deseti deo vojne posade koja je branila Beograd 1915. činili su pripadnici muhamedanskih bataljona, koji su u nekoliko slučajeva odsudno branili prestonicu Srbije. Priznanje učešća manjinskih grupa u srpskoj vojsci trebalo bi da implicira i žaljenje zbog tretmana kojem su pripadnici tih naroda bili izloženi kao i zahvalnost šire zajednice zbog njihovih zasluga. Ovakav postupak srpske strane naišao bi na pozitivan odjek i u bošnjačkoj i albanskoj javnosti, a pomenute epizode odbrane Beograda mogle bi biti integrisane u širi kontekst vojničkih tradicija i vojne istorije tih naroda.

Pitanja za razmišljanje i diskusiju

- U kom kontekstu i po kom kriterijumu se Balkanski ratovi mogu smatrati emancipatorskim i oslobodilačkim ratovima?
- Da li nastava istorije u Srbiji i na Kosovu, ili u Makedoniji mora nužno da ima suprotstavljena gledišta po ovom pitanju?
- Kakva je bila etnička mapa teritorija koje su pripale Kraljevini Srbiji?
- Kakav je bio odnos srpske države prema prisajedinjenim oblastima?
- Zašto su građanima tzv. Stare Srbije bila uskraćena građanska i politička prava?
- Koji dokument je to ozakonio?
- Da li postoje elementi da se govori o kolonijalnoj upravi Srbije u tim krajevima i Albaniji?
- U čemu je po tebi značaj Dimitrija Tucovića u istoriji srpsko-albanskih odnosa?
- Koliko bi se danas trebalo vraćati Tucoviću s obzirom da je njegovo mišljenje bilo manjinsko?
- Koliko je značajan bio doprinos etničkih manjina u odbrani Srbije 1915?
- Na koji način bi današnja država Srbija trebalo da iskaže zahvalnost pripadnicima ovih manjinskih grupa?
- Da li bi takav gest doprinosio popravljaju srpsko-albanskih i srpsko-bošnjačkih odnosa ili bi ih samo dodatno komplikovao?

Kraljevina

SHS

JUGOSLAVIJA
(1918-1941)

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije, Jugoslavija) nastala je 1918. godine na temelju prava naroda na samoopredeljenje, ali pre svega na temelju ratne pobjede saveza kojem je Kraljevina Srbija u ratu bila pridružena. Završetak Prvog svetskog rata doneo je do tada najširi zamah načela narodnosti u evropskoj međunarodnoj politici. Nastanak nacionalnih država na prostoru poražene Dvojne Monarhije (Austroougarske) istovremeno je značio i konačni trijumf devetnaestovekovnog nacionalizma, istina u nešto modernijem i manje isključivom obliku, ali je, u osnovi, ipak reč o jednoj ekskluzivnoj ideologiji.

Takvo stanje stvari bilo je dodatno zakomplikovano činjenicom da su se u novonastalim državama nalazile etničke manjine onih naroda čije su matične države u ratu bile poražene. To je, uz imanentni nacionalizam, vodilo ka izraženijem neravnopravnom tretmanu pripadnika "poraženih naroda". U novonastaloj jugoslovenskoj državi to se, razume se, pre svega odnosilo na Nemce i na Mađare, koji su u njenim severnim delovima bili veoma brojne etničke manjine. Takođe, zbog specifičnosti albansko-srpskih odnosa, i pripadnici albanske manjine u Kraljevini Jugoslaviji bili su u, u mnogim aspektima, u položaju obespravljenih građana. Na kraju, osim sukoba u ratu, kao faktor nesuglasica delovala je (na prostoru nekadašnje Kraljevine Srbije) i pripadnost većinske i manjinskih grupa različitim religijskim zajednicama.

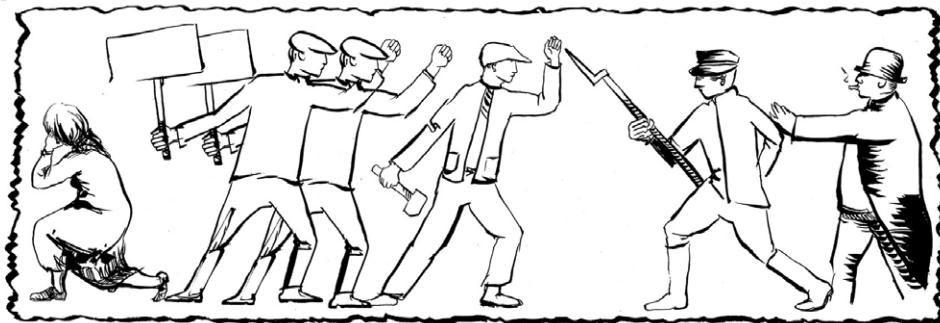
Uopšteno govoreći, odnos vlasti Kraljevine prema manjinskom stanovništvu bio je nepovoljan. Predstavnici srpske vladajuće elite nisu imali značajnije iskustvo života u multietničkom kontekstu: Kraljevina Srbija je do 1912/13. godine bila etnički gotovo homogena. U odnosu na izrazito malobrojne manjine postojalo je pretežno nepoverenje. Mnogi zakonski propisi neposredno su diskriminirali manjinsko stanovništvo – naročito ono neslovenskog porekla – dok su u domenu svakodnevnog života stvarane faktičke prepreke, koje nisu imale zakonsko utemeljenje. Takvo stanje je dovelo i do toga da pripadnici manjinskih naroda koriste instrumente međunarodnog prava – peticije Društvu naroda protiv Kraljevine Jugoslavije. Međutim, značajnijeg poboljšanja položaja nacionalnih manjina nije bilo. Jedini izuzetak je položaj nemačke nacionalne manjine u predvečerje Drugog svetskog rata, što je u većoj meri bilo rezultat specifičnog položaja i uticaja Nemačke u Evropi u tom periodu.

ETNIČKI PREDZNAK
U KRALJEVINI
JUGOSLAVIJI

U okviru korpusa pitanja političke i nacionalne emancipacije na individualnom i kolektivnom nivou, u obe jugoslovenske države treba posebno naglašavati razliku između nominalnog, tj. normativnog i suštinskog ostvarenja tih prava. Tako je pored proklamovane ravnopravnosti tri konstitutivna naroda u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca već prilikom donošenja Vidovdanskog ustava (1921) došlo do faktičke majorizacije, a taj trend se nastavio i kasnije. Zatim, iako su različiti sistemi samouprave bili zakonski normirani za sve vreme režima Vidovdanskog i kasnije Oktroisanog parlamentarizma održani su samo jedni izbori za oblasne skupštine (1927) i nijedni izbori za sreske skupštine i nijedni za bano-vinska veća. Iako je ustav propisivao građansku ravnopravnost, gotovo svaki aspekt državne politike u vreme monarhijske Jugoslavije sproveden je saobrazno etničkom ključu. Etnički kriterijum predodređivao je gotovo u potpunosti (poverljivo) administrativnu proceduru u domenu migracione politike ili sprovođenja mera agrarne reforme u međuratnoj kraljevini. Procedura izdavanja iseljeničkih pasoša ili izdavanja ulaznih viza za strance bila je u najvećoj meri određena etničkim kriterijumom. Među nepoželjnim strancima na prvom mestu bili su Jevreji i Nemci. S druge strane, u domenu iseljeničke politike favorizovano je iseljavanje nacionalnih manjina, u prvom redu Turaka (muslimana), Mađara i Nemaca. Dok su pripadnici ovih manjinskih grupa dobijali pasoše odmah po podnošenju zahteva, za tzv. nacionalni element, to jest pripadnike tri konstitutivna naroda, procedura je bila veoma komplikovana i ponekad je iziskivala konačno odobrenje predstavnika centralne vlasti (ministra prosvete). Ovo se naročito odnosilo na slučajeve kada su podnosioci molbi podnosili zahtev za iseljeničkim pasošem zajedno sa članovima porodica.

Ustavi Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije proklamovali su slobodu kretanja njenih građana, tako da je uvođenje etničkog kriterijuma u iseljeničku politiku bilo sprovedeno poverljivim (tajnim) raspisima koji su cirkulisali u državnoj administraciji. Ova skrivena državna politika imala je za posledicu da etničke grupe koje su sačinjavale 7-8 procenata populacije čine nekih godina i do polovinu svih iseljenika iz Kraljevine. Kad se obračun izvede u odnosu na broj iseljenika koji dolaze na 10.000 stanovnika određene etničke grupe, podaci postaju još upečatljiviji. Dok za etničke Nemce i Mađare prosečan godišnji broj (za period 1921-1928) iseljenika u ovoj relaciji iznosi 47,08, za etničke Srbe, Hrvate i Slovence broj iseljenika je samo 9,59. U 1924. godini ovaj odnos je bio više od 10 prema 1 u prilog pomenutih manjinskih grupa. Ovo je sve bez računjanja Turaka i muslimana koji su se selili za Tursku i koji nisu bili zavedeni u zvaničnu državnu statistiku.

Zakonodavstvo o agrarnoj reformi je takođe proklamovalo socijalno-ekonomske kriterijume i jednakost građana pred zakonom, a u praksi su agrarni interesenti (oni kojima je zemlja dodeljivana) bili gotovo isključivo etnički Srbi, Hrvati i Slovenci. Štaviše, mere agrarne reforme su veoma često sprovedene upravo na štetu manjinskih grupa, kao što je to bio slučaj sa turskom i albanskom nacionalnom manjinom u tzv. Južnoj Srbiji. Državna hipotekarna banka je dvadesetih godina XX veka obezbeđivala i kredite za kupovinu turskih imanja i obradivog zemljišta.

Državi koja je formirana bez suštinskog identitetskog konsenzusa manjkao je i politički konsenzus, a još veći problemi su proisticali iz nesprovođenja i inače, tankog zakonodavstva koje je omogućavalo samopravu, ili osiguranje osnovnih građanskih prava. Etnička trvenja su bila tako izražena da su čak i u parlamentarnoj raspravi o carinskim tarifama 1925. otvarane plemenske i etničke međusobice, a nije vođena trezvena rasprava o ekonomskim ishodima primene predložene carinske tarife.

Izvesnih pomaka u domenu građanske, političke i nacionalne emancipacije je bilo, ali u različitom rasponu prema etničkim i političkim kriterijumima, koji su opredeljivali državnu politiku. U nacionalnom smislu značajnu emancipaciju dostižu slovenački i srpski etnički korpus koji je prvi put gotovo u celosti objedinjeni u okviru sopstvene nacionalne države. U političkom smislu, nakon Vidovdanskog palamentarizma koji je nominalno proklamovao emancipatorske ideje ravnopravnosti i opšteg biračkog prava, usledili su režimi koji su te proklamovane standarde unazadili i kompromitovali do mere, da se može govoriti o poništenju čitavog prethodnog projekta emancipacije. Proklamovanje unitarnog jugoslovenstva još više je ugrozilo legitimnost poretka koji je na taj način negirao nacionalnu posebnost, čak i onih etničkih grupa koje su bile nacionalno priznate.

Pitanja za razmišljanje i diskusiju

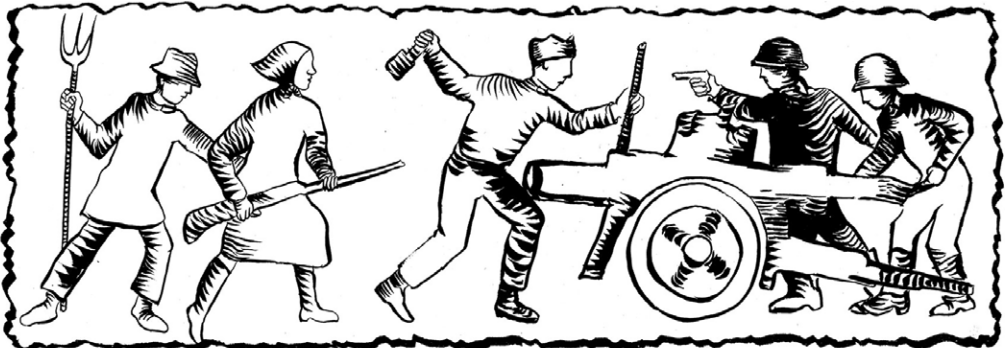
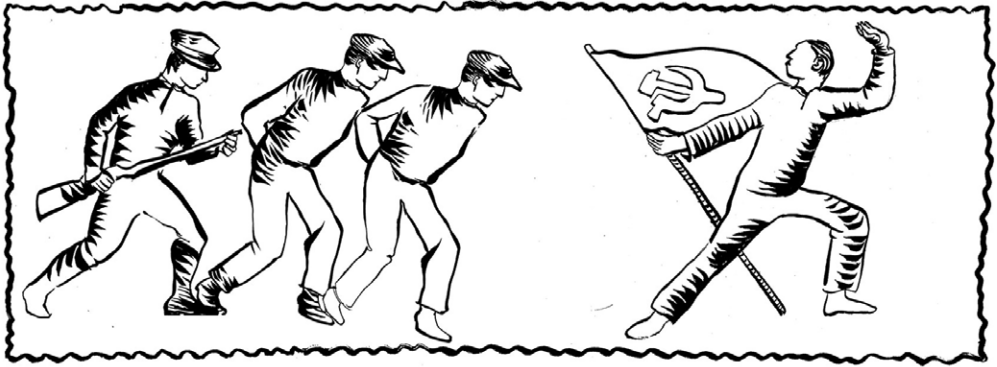
- U kojoj meri se osnivanje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca može smatrati ostvarenjem prava naroda za samoopredeljenjem?
- Koji narodi su bili, uslovno rečeno zadovoljni prvom Jugoslavijom, a za koje narode je nacionalna i državna politika jugoslovenskih vlasti bila izrazito nepovoljna?
- Da li je etnički kriterijum imao određenu ulogu u sprovođenju državne politike, ili se država ravnala isključivo principom građanske jednakosti?
- Da li je država imala isti odnos prema svim svojim građanima u oblasti sprovođenja agrarne reforme ili izdavanja iseljeničkih pasoša?
- Da li je nejednakost proizilazila iz zakona ili je nametana nezakonitim i neustavnim putem?

DRUGI SVETSKI RAT

Napad sila Osovine i njihovih saveznika na Jugoslaviju u aprilu 1941. godine doveo je do brzog rasparčavanja države, čija je unutrašnja nestabilnost tome u značajnoj meri doprinela. Nje-nu sudbinu u ratu umnogome je opredelila i činjenica da su u Jugoslaviji živeli u znatnom broju pripadnici naroda upravo agresorskih zemalja, uključujući i okosnicu agresorskog saveza – Nemačku i Italiju. I odnosi među samim jugoslovenskim narodima bili su znatno poremećeni usled unitarističko-centralističkog sistema koji je prevladavao sve do 1939. godine, kada je napušten na način koji nije garantovao stabilnost, između ostalog i zbog toga što je bio zasnovan na bilateralnom sporazumu predstavnika samo dva naroda – Srba i Hrvata.

Istorija Drugog svetskog rata na jugoslovenskom prostoru pretežno je opredeljena činjenicom agresije sila Osovine, ali je specifično iskustvo međuetničkog konflikta bilo u velikoj meri posledica neposredno prethodećeg perioda, u kome je nacionalna neravnopravnost opterećivala unutrašnje odnose u državi. Prevlast srpskih političkih elita i odsustvo volje da se nacionalno pitanje u Jugoslaviji rešava sveobuhvatnim sporazumom vodili su ne samo sukobima različitih nacionalno orijentisanih političkih koncepcija već stvarnoj i svakodnevnoj diskriminaciji, koja nije mogla zaobići ni pripadnike srpskog naroda u krajevima gde su živeli kao manjina. Kada se svemu tome doda i dugogodišnji nepovoljan položaj i nezadovoljstvo manjina poput mađarske, nemačke, italijanske, ili albanske, postaje jasno koliko je raspad Jugoslavije značio mnogostruku i policentričnu eksploziju na etnicitetu zasnovanih sukoba.

Sve kvislinške tvorevine na prostoru razorene Jugoslavije bile su etnocentrične i, u meri u kojoj im je to bilo omogućeno, izrazito agresivne prema manjinama. Po masovnosti zločina prednjačila je Nezavisna država Hrvatska, koja je najradikalnijim merama sprovodila genocidnu politiku u odnosu na Srbe, Jevreje i Rome. Međutim, uz manje sistematičnosti i logističke pripreme, po karakteru zločina nisu se bitno razlikovali ni postupci pripadnika vojnih i paravojnih formacija u drugim delovima rasparčane jugoslovenske države. Brutalne četničke akcije odnosile su hiljade života nesrpskog civilnog stanovništva, kao i onih koji su percipirani kao protivnici, revolucionari, komunisti među samim Srbima. Srbi su, sa druge strane, teško stradali i na prostoru Mađarske, kao i na Kosovu, odakle su u velikom broju proterivani, ali i ubijani.

“Rat svih protiv svih” bio je surova realnost protiv koje su snažno istupili jugoslovenski komunisti, koji su organizovali široko inkluzivan oslobodilački pokret. Njegova okosnica bilo je obraćanje pripadnicima svih jugoslovenskih naroda prvenstveno na antifašističkoj, ali i na progresivnoj (ne nužno revolucionarnoj) političkoj platformi. Ova nacionalno inkluzivna, narodnofrontovska opcija tokom čitavog rata imala je i jasno revolucionarnu komponentu, ali je činjenica da revolucionarno opredeljenje nije bilo od primarnog značaja u domenu regrutovanja boraca protiv fašizma.

Za Narodnooslobodilački pokret bilo je od naročitog značaja to što je predstavljao internacionalistički mikrokosmos i što je u svojim redovima imao ne samo pripadnike južnoslovenskih naroda, već i pripadnike nemačke, mađarske, italijanske, albanske i drugih nacionalnih manjina, čije su “matične države” bile agresori. Osnovni kriterijum bio je – spremnost na borbu protiv fašizma i okupatora. Upravo je kroz antifašističku paradigmu bilo snažno naglašeno protivljenje rasnim i etničkim sadržajima te ubilačke ideologije, a najrečitiji izraz toga bila je ideologema “bratstva i jedinstva”.

Dobro je poznato da je Narodnooslobodilački pokret (NOP) bio nacionalno inkluzivan i da je na temelju antifašizma uključivao u svoje borbene redove pripadnike različitih naroda koji su živeli na prostoru Jugoslavije. Takva politika proizilazila je neposredno iz ideološkog miljea lidera i pokretača NOP – jugoslovenskih komunista, kod kojih je sasvim prirodno rođena ideja da stanovište proleterskog internacionalizma transformišu i neposredno primene i na nacionalno heterogenu strukturu državnog okvira u kom su i sami delovali.

Osim toga, komunistički oružani pokret privlačio je, u osnovi, iste takve, internacionalističkim pogledima bliske, pojedince iz nejugoslovenskih naroda. Činjenica je, takođe, da je na prostoru Jugoslavije takođe besneo rat između samih pripadnika jugoslovenskih naroda, pa je i u tom aspektu bio značajan ovaj internacionalistički pristup. I u proglasu iz jula 1941. godine organizatora ustanka protiv fašističkih okupatora pozvani su (pomalo nezgrapnom formulacijom) “narodi Jugoslavije: Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i drugi”.

Naročito je bio težak izazov okupiti i pod oružjem za borbu organizovati pripadnike onih naroda čije su manjine živjele u Jugoslaviji, a čije su nacionalne države činile okosicu agresorskog saveza. To je bilo tim teže, jer su međunacionalni odnosi u međuratnom periodu bili u osnovi nepovoljni i ispunjeni nepoverenjem, pa i netrpeljivošću. U tom pogledu se naročito ističu manjinske zajednice Nemaca, Italijana, Albanaca i Bugara. Pa ipak, pripadnici svih ovih naroda biće zastupljeni u redovima Narodnooslobodilačke vojske. U većini, oni su i pre rata građani Jugoslavije, ali je bilo i "prebega" iz redova okupatorskih jedinica (naročito u slučaju Italijana). Najmanje boraca koji su pristupili NOP iz redova manjinskih naroda, iako je reč o veoma brojnoj manjini, bilo je u slučaju Nemaca. Dok su postojale čitave brigade sastavljene od Italijana, Mađara ili Albanaca, u slučaju jugoslovenskih Nemaca radilo se tek o jednoj četi, koja je tim više i zanimljiva.

Pojedinačnih slučajeva pristupanja lokalnog nemačkog stanovništva određenima NOP (kao i u sasvim malim grupama) bilo je još od 1941. godine, pretežno na prostoru Vojvodine i Slavonije. Međutim, jedan od najistaknutijih partizanskih boraca nemačkog porekla bio je Ivan Muker, koji je imao (za ono vreme) ponešto atipičnu biografiju: roditelji, koji su bili iz slavonskog Daruvara, preselili su se u Austriju, gde im se rodio sin Ivan.

Porodica se za poslovima selila nazad u Jugoslaviju, sve do Kruševca i Smederevske Palanke. Sam Ivan je bio metalski radnik, a rat je dočekao u Smederevskoj Palanci, kao komunistički aktivista. Bio je aktivan u borbama u Srbiji do marta 1942. godine, kada je u bezizlaznoj situaciji oduzeo sebi život, kako ne bi pao u ruke nemačkoj poteri. Posle rata, 1953. godine, proglašen je za narodnog heroja, a njegovo ime i sada nosi jedna škola u Smederevskoj Palanci.

Kada je broj partizanskih vojnika Nemaca na području Slavonije porastao na nekoliko desetina odlučeno je da bude formirana posebna četa, po ugledu na postojeće mađarske i čehoslovačke jedinice. Pod zastavom vajmarske Nemačke na kojoj se nalazila crvena petokraka zvezda, komande za borbu protiv naci-fašističkih okupatora izdavane su na nemačkom jeziku, a jedinica je bila i srazmerno "elitno" naoružana, kako bi se i na taj (u ratu simbolički) način ukazalo na uvažavanje činjenice da su pripadnici, po svemu privilegovanih pojedinaca u datom kontekstu okrenuli oružje protiv sistema koji im je garantovao povlašćen položaj.

Po samom osnivanju četa je imala 30 do 40 boraca, pretežno iz Slavonije, zatim iz Vojvodine i određen broj stranaca. Njen zapovednik je bio Rudolf Vaupotič dok je za njegovog zamenika imenovan Jozef Kirhner. Zanimljivo je da je komesar ove čete bio Ivan Johan Muker, koji je do tada bio na dužnosti komesara u XVIII slavonskoj brigadi. Reč je o ocu Ivana Mukera, o kojem je već bilo reči, a u vreme formiranja ove čete Johan Muker je već bio izgubio oba sina – Ivana i Augusta. Četa je imala i žene u svojim redovima, a jedna – Beta Štimberger, nalazila se na mestu sekretarke skojevske organizacije.

Četa je bila nazvana po Ernstu Telmanu, vođi nemačke Komunističke partije, koji je bio i njen kandidat za predsednika Nemačke, a po dolasku na vlast nacista bio zatočen. U vreme formiranja čete on je još uvek bio živ, ali je u avgustu 1944. godine pogubljen u logoru Buhenvald. Po svojoj eponimnoj ličnosti i pripadnici ove čete nazivali su se *telmanovci*.

U toku jednoipogodišnjeg ratovanja četa je zaista prolazila kroz veoma teške zadatke. Ona nije bila paradnog tipa i u borbama su ginuli njeni najistaknutiji borci. U novembru 1943. godine u sukobu sa nemačkim i ustaškim jedinicama na putu Našice – Slatina četa je izgubila oko 17 boraca (što je tada činilo oko trećine njenog sastava). Posle ovog događaja upućen je poziv svim pripadnicima nemačke narodnosti u jedinicama NOP da se priključe Telmanovcima. Trpeći gubitke i popunjavajući redove novim borcima, kroz četvrtu je prošlo oko stotinu boraca i borkinja protiv fašizma. Za mnoge se ubrzo znalo samo po imenu, ali su bilo kakvi podaci o životu pre stupanja u četvrtu zauvek ostali nepoznati, naročito za pojedince koji su se našli u četvrti, a bili su poreklom iz stranih država – Nemačke, Belgije, Austrije, Francuske...

Pitanja za razmišljanje i diskusiju

- Koju ulogu etnički sukobi igraju u celini ratnih događanja na prostoru okupirane Jugoslavije 1941-1945?
- Ko su bili glavni protagonisti međuetničkih sukoba?
- Kako objašnjavaš nacionalnu inkluzivnost partizanskog pokreta i činjenicu da je čak i predstavnike nemačke nacionalne grupe uspeo da uvrsti u aktivan antifašistički pokret?
- Šta su po tebi glavne poruke višegodišnjeg postojanja i aktivne borbe Telmanovaca protiv okupatorskih snaga na prostoru Jugoslavije?

Dodatak ilustracija: strip Arapova dolina

Scenario: Azra Hasanbegović, Gavro Burazor, Snežana Đenić,
Vladimir Joić, polaznici radionice “O pamćenju i zaboravljanju u istoriji
Jugoslavije” održane u novembru 2020. godine u Beogradu

Mentori: dr Aleksandar R. Miletić, dr Srđan Milošević

Ilustracija: Matija Zlatanović

POČETKOM DECEMBRA 1941. GODINE NEMAČKA VOJSKA, U SARADNJI SA KVISLINŠKIM SNAGAMA, IZVRŠILA JE OFANZIVU U OKOLINI LESKONCA, S NAMEROM DA PREUZME TERITORIJE POD KONTROLOM PARTIZANA.

GUBICI KOJE SU PRETRPELI 3. DECEMBRA U BORBI SA DVOJICOM PARTIZANA U CENTRU LESKONCA BILI SU NEPOSREDAN POVOD ZA ODMAZDU NAD CIVILIMA. HAPŠENJA, KOJA SU PO NAREDBI NEMAČKE KOMANDE POČELA 4. DECEMBRA, SPROVODE PRIPADNICI NEDIĆEVE ŽANDARMERIJE DOK SU NEKOLIKO ZAROBLJENIKA NEMCIMA PREDALI ČETNICI. NAJVEĆI BROJ ZAROBLJENIKA BILI SU ROMI IZ LESKONCA I SELA VINARCE I PEČENJEVCE.

UHAPŠENI MUŠKARCI STARIJI OD 16 GODINA ODVEĐENI SU U MALU ZGRADU OSNOVNE ŠKOLE, ODAKLE SU 11. DECEMBRA SPROVEDENI U OBLIŽNJI ARAPOVU DOLINU GDE SU I STRELJANI.

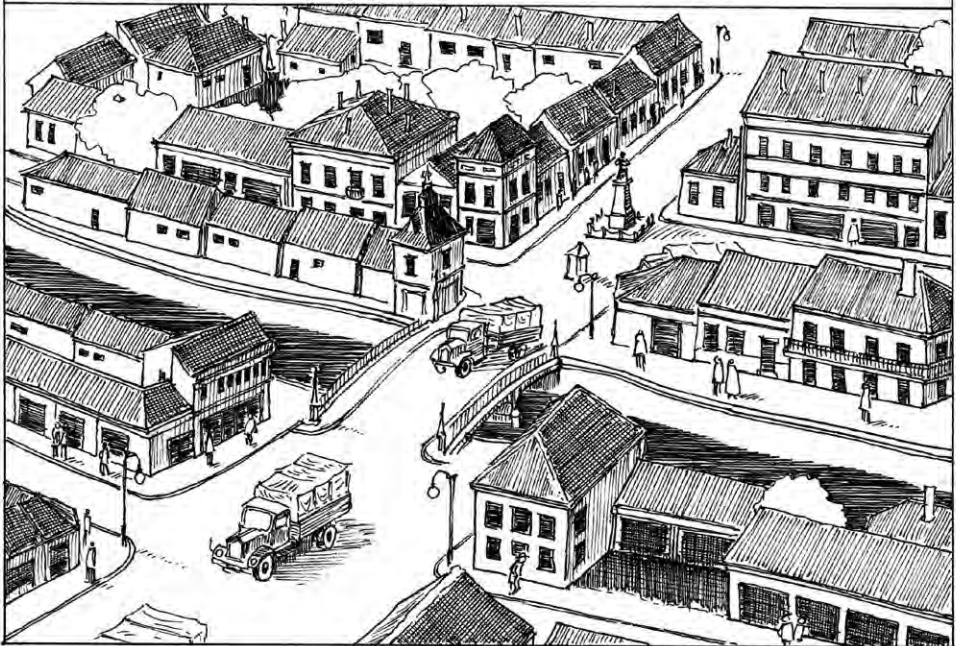
PRIČU O NJIMA OTRŽEMO OD ZABORAVA.

ARAPOVA

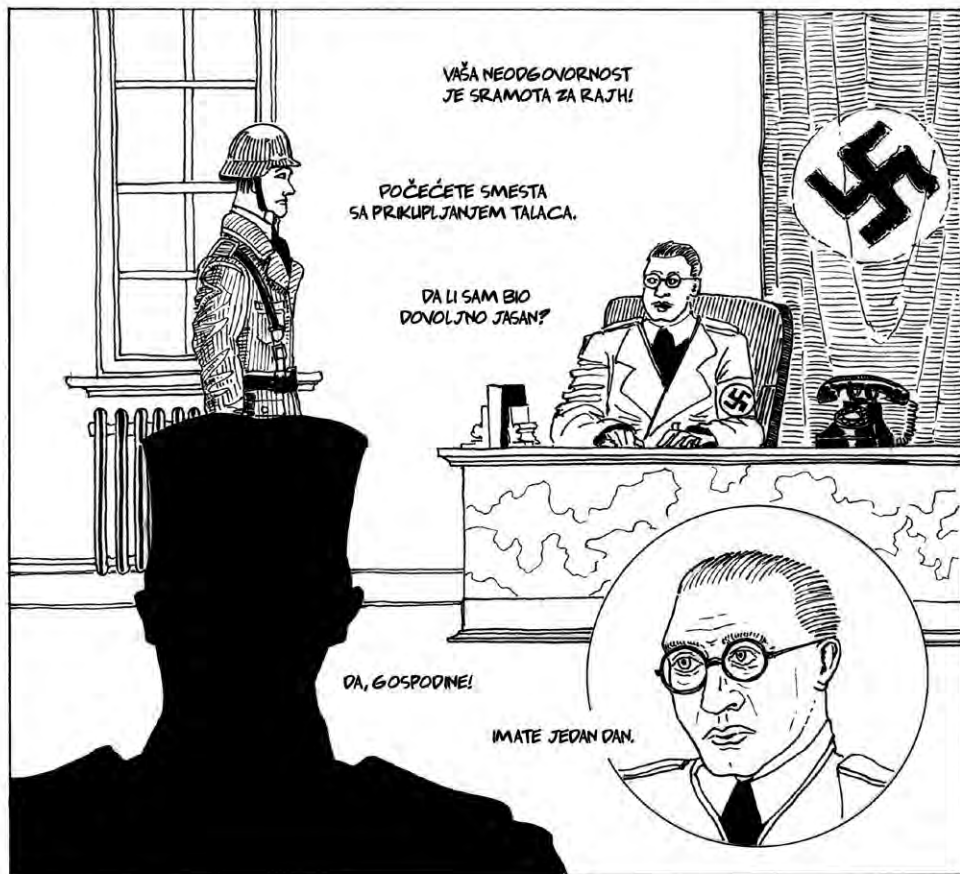
DOLINA - K R V I

SCENARIO: VLADIMIR JOIĆ,
AZRA HASANBEGOVIĆ, SNEŽANA ĐENIĆ,
GAVRO BURAZOR
MENTORI: DR SRĐAN MILOŠEVIĆ,
DR ALEKSANDAR R. MLETIĆ
LEKTOR: DUŠAN BLAGOJEVIĆ
CRTEŽ: MATIJA ZLATANOVIĆ

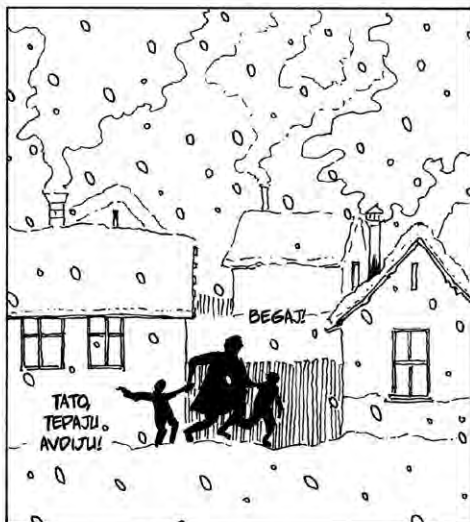
HELSINKI ODOBOR ZA LJUDSKA
PRAVA U SRBIJI
JANUAR 2021.

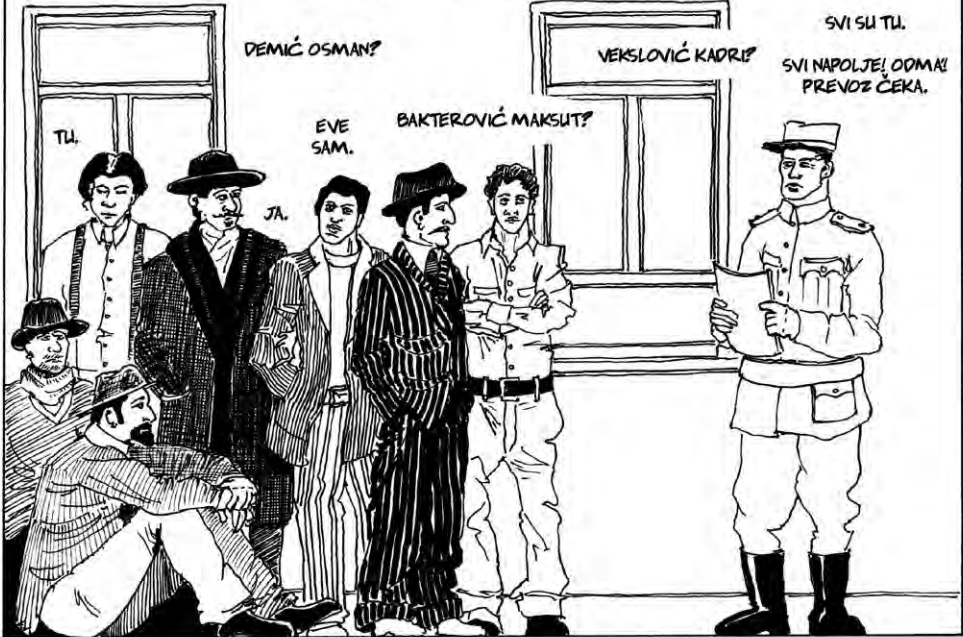

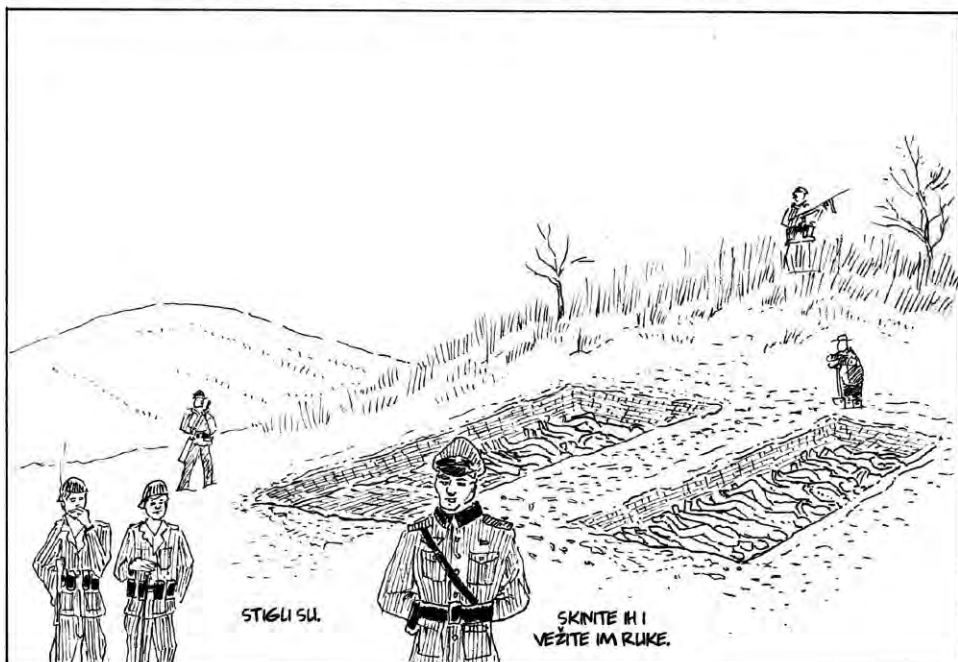

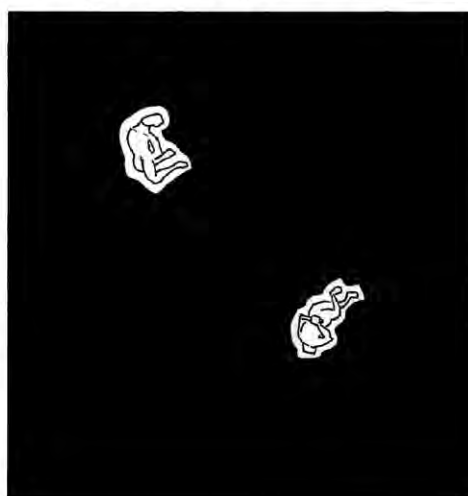
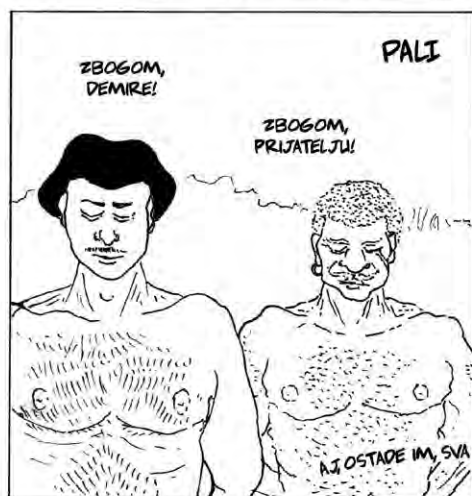

U PERIODU OD 4. DO 9. DECEMBRA 1941. GODINE UHAPEŠENO JE 310 GRABANA. ZAROBLJENO JE 293 ROMA, 11 SRBA I 6 JEVREJA. MALA ZGRADA OSNOVNE ŠKOLE U SAMOM CENTRU GRADA, POSTAJE SVOJEVRSNI LOGOR. U NJOJ SU DO DANA STRELJANJA BILI SMEŠTENI SVI ZAROBLJENICI, A USLOVI U KOTIMA SU DRŽANI BILI SU NE LJUDSKI I PONIŽAVAJUĆI. NEKI OD ZAROBLJENIH SU ODVOĐENI DA KOPAJU JAME U ARAPOVOJ DOLINI. U ŠKOLI JE VLADAO STRAH, NEIZVESNOST I BEZNADE.

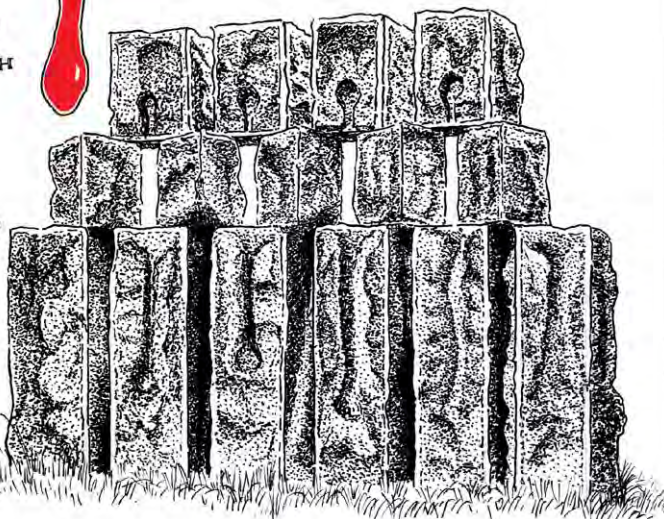

- 219. Јашаревић Трајко
- 220. Јашаревић Дурмин
- 221. Јашаревић Рашид
- 222. Јашаревић Мемет
- 223. Векташевић Незир
- 224. Салтовић Мута
- 225. Салтовић Векташ
- 226. Мугтавић Рашид
- 227. Ајдаревић Рами
- 228. Ајдаревић Тане
- 229. Малић Мамуд
- 230. Мутић Мемед
- 231. Асоровић Стојан
- 232. Мутић Трајко
- 233. Салић Вошко
- 234. Агушевић Рулетем
- 235. Мамутовић Младен
- 236. Зекић Милан
- 237. Алић Меља
- 238. Агушевић Реџеп
- 239. Асоровић Драгомир
- 240. Демић Осман
- 241. Демић Влајко
- 242. Алић Рајим
- 243. Мамутовић Јанча
- 244. Ајдаревић Аћиф
- 245. Зекић Ибро
- 246. Зекић Миле
- 247. Зекић Ариј
- 248. Зекић Драгућин
- 249. Зекић Ука
- 251. Зекић Маџи

MEŠTANI LESKOVCA I DALJE ČUVAJU SPOMEN I Prenoše predanje o velikom krvavom tragu koji se slivao sa mesta gde su taoci streljani. Drugo predanje govori o nekoliko slučajeva sakrivanja Roma u okolnim Leskovčkim selima.

Uz predanja i kolektivno pamćenje, danas ipak znamo tačan broj stradalih Roma, kao i njihova imena i prezimena. Takođe, znamo da je tih dana, uz pomoć sugrađana, spašeno njih nekoliko, čime je propao plan da se Leskovac „očisti“ od Roma.

SPOMENIK NA STRATIŠTU U ARAPOVOJ DOLINI PODIGNUT JE 1973. GODINE.

U ZNAK SEĆANJA NA NEVINE ŽRTVE ZLOČINA, U NADI DA NAS JE ISTORIJA NEĆEMU NAUČILA I SAVEST BUDUĆIH GENERACIJA BUDNOM UČINILA.

DA SE NE ZABORAVI I NIKADA NE PONOVI.

ILUSTRACIJA JE DEO PROJEKTA "DA NAM RAZNOBKOST BUDE REALNOST: OD INKLUZIVNOS DRUŠTVA KROZ OBRAZOVANJE I KULTURU" KOJI SPROVODI HEISINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI.

IZRAĐA ILUSTRACIJE FINANSIRANA JE SREDSTVIMA EVROPSKE UNIJE. ZA NJENU SADRŽINU ISKLJUČNO JE ODGOVORAN HEISINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI, I TA SADRŽINA NIŽNO NE IZRAŽAVA STANOVE EVROPSKE UNIJE.

socijalistička jugoslavija

Završetak rata u Jugoslaviji doneo je poraz svih nacionalno-ekskluzivističkih ideologija i njihovih vojnih formacija. Ipak, ni nova komunistička vlast nije bila spremna da sa više osetljivosti pristupi problemu položaja pripadnika onih manjina koje su tokom rata bile privilegovane – pre svega nemačke i italijanske manjine. U odnosu na njih zauzet je stav kolektivne odgovornosti, što je naročito bilo izraženo u odnosu na nemačku manjinu. U pogledu manjinskog stanovništva čije su nacionalne države bile susedi Jugoslavije, a naročito onih koje su postale i same socijalističke, stav je bio značajno popustljiviji. Političko-ideološki kriterijum pokazao se kao značajan i u tretmanu jevrejskog stanovništva, koje je u periodu formiranja Izraela i u slučaju optiranja za iseljenje iz Jugoslavije u ovu novostvorenu državu, od vlasti bilo izloženo izvesnoj imovinskoj diskriminaciji. Ipak, ovakva iseljenička politika u odnosu na Jevreje nije imala etnički predznak.

Diferenciranje između onih pripadnika nemačke manjine koji su aktivno pomagali Narodnooslobodilačkoj borbi ili se držali neutralno i onih koji su bili angažovani u okupacionom sistemu ili se koristili privilegovanim položajem na štetu drugih (kakvo je postojalo i za vreme rata) formalizovano je u novembru 1944. godine. U suštini, ocenjivalo se i faktičko, ali i moralno držanje pripadnika nemačke narodnosti, premda je ogromna većina njih odvedena u logore u kojima su mnogi stradali, dok je najveći broj nasilno iseljen u Nemačku.

U celini posmatrano, posle žalosnog prvog talasa osvetničkog nasilja, jugoslovenska vlast je od 1945. godine nastojala da afirmiše ideju bratstva i jedinstva među jugoslovenskim narodima i manjinama (narodnostima). Jedan od prvih zakona koji su doneti (već u maju 1945. godine) bio je zakon koji je zabranjivao širenje nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora, sa vrlo strogim kaznama za prekršioce. Jugoslavija je, takođe, bila jedna od zemalja koje su u Ujedinjenim nacijama zastupale najprogresivnija stanovišta u pogledu zaštite prava manjinskog stanovništva na međunarodnom nivou. Ovakav pristup samo je produbljivan sa ulogom Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih; konačno, pripadnici manjinskih naroda bili su zastupljeni u najvišim organima Saveza komunista i državnih vlasti.

Unutar političkog okvira socijalističke zemlje, koji je bio zadat svim građanima, afirmisane su ideje nacionalne ravnopravnosti, pri čemu je Ustav iz 1974. godine predviđao "zbližavanje ljudi i naroda i narodnosti, u skladu sa njihovim interesima i težnjama na putu stvaranja sve bogatije kulture i civilizacije socijalističkog društva".

Jugoslavija kao EMANCIPIATORSKI PROJEKAT

Socijalistička Jugoslavija je proklamovala i ostvarivala u značajnoj meri nacionalne emancipacije i afirmacije do tada nacionalno nepriznatih nacionalnih grupa Makedonaca i Crnogoraca, kasnije i Muslimana Bosne i Hercegovine i Sandžaka. Statusno-pravni i politički kontekst nacionalne emancipacije Albanaca dostigli su visoke standarde u okvirima autonomije koja je konstituisana na teritoriji Kosova i Metohije. U političkom smislu, međutim, nisu postojali preduslovi ni za onaj minimalni koncept demokratije, kako ga je formulisao Šumpeter (biračko pravo i slobodni izbori). Socijalizam je umesto predstavničke inaugurisao različite forme participativne demokratije koje su uključivale masovno i stalno participiranje velikog broja ljudi na nivou radnog kolektiva, lokalne zajednice i slično. Ova, participativna demokratija nosila je u sebi često i karakter masovne emancipacije u najneposrednijem političkom smislu. Izazovi sistemu nacionalne ravnopravnosti i federativno-konfederativnog uređenja zemlje dolazili su iz formalnih i neformalnih krugova srpske političke i intelektualne elite koje su ostvarenje emancipacije i ravnopravnosti srpskog naroda sagledavale u okviru rešenja pitanja pokrajina i jačanja ingerencija savezne države. Kada su srpski recentralisti u vreme Slobodana Miloševića ove aspiracije pokušali da ostvare jednostranim odlukama i neuspelim pokušajima preglasavanja na partijskim forumima i u okviru ustanova federacije, jugoslovenska država je krenula putem raspada.

Kada se sagledaju dostignuća u oblasti modernizacije i emancipatorskih dostignuća prve i druge Jugoslavije, dolazi se neminovno do zaključaka koji ukazuju da je u svim komponentama razvoja i emancipacije, period socijalističke Jugoslavije bio mnogo intenzivniji i svestraniji od promena koje su zabeležene u vreme monarhije. Na primer, kada se uporedi dostignuti nivo pokrivenosti radničkog osiguranja, zdravstvene zaštite, ženskih građanskih prava i sloboda i uslova stanovanja, situacija u socijalističkoj Jugoslaviji je tako unapređena da izgleda kao da je reč, ne o različitim državama već o različitim stolicima i civilizacijama razvoja. Čak i u nekim domenima emancipacije koji su striktno liberalne provenijencije, socijalistička Jugoslavija se pokazuje progresivnijom od Kraljevine. Recimo, sloboda kretanja ljudi i radne snage u socijalističkoj Jugoslaviji od šezdesetih godina dostiže takve razmere da se može reći da je u tom aspektu politika socijalističke Jugoslavije bila liberalnija od nominalno liberalne međuratne kraljevine koja je održavala krajnje rigidan sistem kontrole izdavanja pasoša i kretanja ljudi.

U domenu ženskih građanskih prava i ravnopravnosti, mali pomaci u pravcu prevazilaženja nasleđenog sistema pravne i društvene diskriminacije žena bio je zabeležen i u vreme monarhijske Jugoslavije. Za sve vreme Kraljevine Jugoslavije, međutim, na snazi su ostale odredbe nasleđenih građanskih zakonika koji su održavali sistem suštinske neravnopravnosti žena. Tek u socijalističkoj Jugoslaviji žene postaju formalno i suštinski ravnopravne sa muškarcima, uz sadržaje emancipacije koje su jugoslovensko društvo primicali idealu emancipacije žena na Zapadu. Jedina oblast u kontekstu rodnih prava u kojoj nije bilo pomaka, ni u prvoj, ni u drugoj Jugoslaviji odnosi se na seksualne manjine; homoseksualnost je, naime, za sve vreme trajanja obe Jugoslavije bila tretirana kao krivični prestup.

Svakako da u komparaciji različitih politika razvoja, razvojnu stagnaciju u vreme kraljevine i ubrzani razvoj u vreme socijalističke Jugoslavije treba objasniti i različitim kontekstom razvoja međunarodne ekonomije, naime, ekspanzivnom monetarnom politikom i neokejnzijanskim modelima podsticanja potrošnje i investicija u periodu posle Drugog svet-skog rata, koji su stvorili mnogo povoljnije okolnosti za ukupni razvoj ekonomije i društva u vreme socijalističke Jugoslavije. U tom kontekstu treba sagledavati i ekonomske nedaće sa kojima se jugoslovensko društvo počelo suočavati tokom osamdesetih godina, kad je uz globalne trendove recesije Jugoslavija ušla i u dužničku krizu. Ovaj krizni period je u velikoj meri kompromitovao ogromna razvojna i emancipatorska dostignuća jugoslovenskog socijalizma doprinoseći kasnijem nasilnom raspadu zajedničke države.

Bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije bilo je takođe jedan od najznačajnijih političkih slogana-poruka, pretpostavka uspešne borbe protiv okupatora i njihovih saradnika i veoma važna ratna tekovina, na kojoj se gradio čitav sistem međunacionalnih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji. Međutim, pojam “bratstvo i jedinstvo”, uprkos specifičnom jugoslovenskom i socijalističkom sadržaju, poreklo vodi iz evropske i, specifično, francuske revolucionarne tradicije (sloboda, jednakost, bratstvo), kao što je i jugoslovenska revolucija svoje mesto pronalazila na liniji koju je začela francuska revolucija (primera radi, Edvard Kardelj je 1946. godine Jugoslaviju opisao kao “plebejsku republiku jakobinaca”). Ova ideologema nije imala u Jugoslaviji dodirnih tačaka ni sa patrijarhalnim idealom bratstva, niti sa jedinstvom u smislu brisanja različitosti – naprotiv: ona je predstavljala ideal mogućeg jedinstva u različitosti nacionalnih identiteta.

Koncept bratstva i jedinstva prvenstveno je državno-politički po svojoj suštini, odnosno predstavlja verbalizaciju određenog koncepta države kao višenacionalne, a ne mononacionalne (unitarne) zajednice. Komunisti Jugoslavije u shvatanju nacionalnog pitanja prošli su različite faze – od ideje o jednom jugoslovenskom narodu, preko koncepcije rasturanja Jugoslavije po principu prava naroda na samoopredeljenje, do rešenja koje odnosi prevagu sredinom tridesetih godina: bratstvo naroda Jugoslavije u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog klasnog neprijatelja.

I u zajedničkoj revolucionarnoj antifašističkoj borbi, koja se, po okupaciji Jugoslavije, odvijala unutar svakog od jugoslovenskih naroda (pošto su se unutar svakog od njih nalazile i snage kolaboracije sa okupatorima) bilo je potrebno bratstvo i jedinstvo, koje se kao takva sintagma javlja u komunističkom pokretu upravo po izbijanju rata (najpre u formi “bratstvo i sloga”). Među prvim tekstovima u kojima je upotrebljena sintagma “bratstvo i jedinstvo”, svakako se nalazi i članak Josipa Broza Tita, objavljen krajem 1941. godine u *Borbi*: “Stvarajući bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, KPJ je organizovala oružanu borbu protiv okupatora”. Dakle, to “stvaranje” bratstva i jedinstva (nasuprot predratnim elitama) omogućilo je pomenutu borbu. Takođe, bratstvo i jedinstvo je bilo ideološki slogan, kakav je neophodan svakom društvenom pokretu kao sažet izraz njegove suštine. Taj ideološki sadržaj počeo je da se institucionalizuje od 1943. i odluke o reorganizaciji Jugoslavije kao federacije.

Posle završetka rata dobijenog, između ostalog, i na bratsko-jedinstveničkoj platformi, bratstvo i jedinstvo postaje sveprisutni sadržaj, oscilirajući između aktuelne stvarnosti i oveštale parole. Sintagma se nalazila u nazivima raznih ustanova (naročito škola), sportskih klubova, fabrika, publikacija, čak i u nazivu auto-puta Beograd - Zagreb (Auto-put Bratstvo i jedinstvo). Za doprinos učvršćivanju dobrih odnosa između različitih nacionalnih grupa unutar Jugoslavije bilo je ustanovljeno i odlikovanje - Orden bratstva i jedinstva, koji je imao dva reda, ustanovljen odlukom Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita 1943. godine.

Od pionirskih zakletvi najmlađih školaraca (“Jedinstvo, bratstvo – naše bogatstvo / kao zenicu oka svoga / čuvaću i ja, pionir Titov / tako mi časnog imena moga”), preko čestog pominjanja u Titovim govorima, do najviših državnih dokumenata – ustava, bratstvo i jedinstvo je proživljavalo čitavu društvenu strukturu. Od ustava SFRJ iz 1963. godine, bratstvo i jedinstvo ugrađeno je i kao jedno od ustavnih načela: “Narodi Jugoslavije... svesni da je dalje učvršćivanje njihovog bratstva i jedinstva u zajedničkom interesu, ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi.” U ustavnoj definiciji Saveza komunista Jugoslavije takođe je, kao svojevrsni element definicije pomenuto upravo bratstvo i jedinstvo: “Savez komunista Jugoslavije, pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, nužnošću istorijskog razvitka postao je organizovana rukovodeća snaga radničke klase i radnog naroda u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda”. Veoma slične formulacije ponavlja i ustav iz 1974. godine, premda se u ovom ustavnom aktu sintagma javlja u svojoj istorijskoj zaokruženosti: “bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti” Jugoslavije. Ovaj dodatak “narodnosti” značio je, do konačnih ishoda dovedenu platformu ravnopravnosti većinskih (naroda) i manjinskih (narodnosti) zajednica.

U čitavoj Jugoslaviji, kao i u svakoj od njenih republika ponaosob, bratstvo i jedinstvo služilo je kao vezivno tkivo posle tragičnih iskustava, koja su bila snažno obeležena etnički motivisanim nasiljem. Za Republiku Srbiju, koja je u svom sastavu imala dve pokrajine – Kosovo i Vojvodinu – formula bratstva i jedinstva bila je naročito značajna u kontekstu složene etničke strukture sa znatnim prisustvom nacionalnih manjina – dakle etničkih zajednica nejugoslovenskog porekla, koje su, pritom, bile izrazito koncentrisane u pojedinim delovima republike, predstavljajući upravo većinu u tim oblastima. Zbog toga je politika nacionalne ravnopravnosti igrala ključnu ulogu u nastojanju da se nacionalne manjine priznavanjem ravnopravnosti i širokih prava integrišu u društvene procese.

Pitanja za razmišljanje i diskusiju

- Koji su po tebi glavni emancipatorski iskoraci socijalističke Jugoslavije?
- Na kojim osnovama je društvo izgrađivano polazeći od platforme bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti?
- Zašto se danas ideologija bratstva-jedinstva najčešće odbacuje i uzima sa omalovažavanjem?
- Koje nacionalne grupe dostižu punu afirmaciju u vreme socijalističke Jugoslavije?

